

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ І СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЯ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для здобувачів вищої освіти спеціальності *034 Культурологія*
освітньої програми «Культурологія», СО бакалавр

Вінниця -2021

УДК 39

Етнокультурологія: етнокультурний простір України: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти спеціальності 034 «Культурологія» освітньої програми «Культурологія», СО бакалавр / Н. П. Шаповалова, О. В. Антонюк. Вінниця, 2021. 80 с.

У методичних рекомендаціях вміщено базові теоретичні й методичні матеріали, спрямовані на поглиблення знань з етнокультурології й вироблення практичних навичок дослідження феноменів матеріальної і духовної культури в етнокультурному просторі України.

Рецензенти :

- Л. М. КОВАЛЬ**, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови, теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса.
- В. А. ОВЕРЧУК**, кандидат психологічних наук, доктор економічних наук, доцент кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Розробники:

Шаповалова Наталія Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, теорії та історії української і світової літератури;

Антонюк Олена Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, теорії та історії української і світової літератури.

Затверджено на засіданні вченої ради філологічного факультету
ДонНУ імені Василя Стуса.
Протокол №5 від 22.12.2021 р.

УДК 39

© Шаповалова Н. П., Антонюк О. В., 2021
© ДонНУ імені Василя Стуса, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	7
Змістовий модуль 1	
Теоретико-методологічні засади вивчення етнокультурного простору України	7
Змістовий модуль 2	
Етнокультурна палітра України	8
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ	11
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	19
3. 1. ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВИХ ЗНАНЬ І ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА	19
3. 2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ: ПОНЯТТЯ «ЕТНОС» У СВІТЛІ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ І КОНЦЕПЦІЙ	24
3. 3. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ: СТРУКТУРА ЕТНОСУ	30
3. 4. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ: ФЕНОМЕН ЕТНІЧНОСТІ	38
3. 5. ЕТНОКУЛЬТУРНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ	44
3. 6. ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ПОДІЛЛЯ	47
4. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	53
4. 1. МЕТОДИКА ПОЛЬОВИХ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	53
4. 2. СХЕМИ АНАЛІЗУ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ФЕНОМЕНІВ	64
4. 3. ІНДИВІДУАЛЬНІ ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ	70
ДОДАТКИ	75
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	77

ВСТУП

Методичні рекомендації з дисципліни «Етнокulturологія: етнокulturурний простір України» укладені відповідно до освітньої програми «Кulturологія» спеціальності 034 Кulturологія, СО «Бакалавр» й робочої програми навчальної дисципліни «Етнокulturологія: етнокulturурний простір України».

Метою вивчення навчальної дисципліни є підвищення рівня етнокulturурної компетентності здобувачів, формування цілісного уявлення про етнокulturурне різноманіття України (зокрема – Поділля), удосконалення практичних навичок етнокulturологічних досліджень, необхідних для розроблення і впровадження власних етнокulturурних проєктів; розкриття ресурсного потенціалу Вінниччини як простору для розвитку етнокulturурного туризму.

Навчальна дисципліна формує міждисциплінарні взаємозв'язки з іншими дисциплінами, а саме: «Етнокulturологія: прикладні аспекти етнокulturурної феноменології», «Виробнича (етнокulturурологічна) практична підготовка», «Прикладна кulturологія: кulturологічні аспекти туристичної та екскурсійної справи», «Міжкультурне співробітництво», «Маркетинг та менеджмент у сфері культури» та ін.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у здобувачів вищої освіти таких компетентностей та програмних результатів навчання:

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК-1. Здатність застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності, уміння аналізувати ситуацію, знаходити шляхи розв'язання актуальних проблем.

ЗК-3. Здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями; уміння сприймати, обробляти та застосовувати інформацію.

ЗК-4. Здатність розвивати свій загальнокультурний та професійний рівень.

ЗК-5. Здатність мотивувати людей до спільної діяльності, застосовуючи навички аргументування, активізування колективної взаємодії.

ЗК-6. Здатність до розроблення соціокультурних проєктів та управління проєктною діяльністю.

ЗК-7. Здатність застосовувати об'єктивні науково обґрунтовані підходи й виявляти толерантне ставлення до феноменів культурного різноманіття й мультикультурності.

Спеціальні компетентності (СК):

СК-1. Базові знання теорії й історії культури.

СК-2. Розуміння сутності феномена культури, основних понять, термінів, концепцій, методів, необхідних для ефективної роботи у сфері культури.

СК-3. Знання й розуміння сучасних соціокультурних процесів, особливостей, видів і форм соціокультурної діяльності; основних вітчизняних і зарубіжних моделей культурної політики.

СК-4. Знання основних категорій соціокультурного простору, типології закладів культури та специфіки їх функціонування.

СК-5. Здатність до здійснення соціокультурної діяльності (володіння технологіями розроблення і впровадження соціокультурних проектів).

СК-6. Здатність до розроблення, організації й проведення культурно-мистецьких заходів.

СК-7. Знання нормативно-правових засад діяльності у сфері культури.

СК-8. Уміння вибудовувати ефективну професійно-орієнтовану комунікацію у рамках вітчизняного соціокультурного простору й на міжнародному рівні.

СК-9. Здатність розуміти й усвідомлювати цінність явищ вітчизняної й світової культури.

Програмні результати навчання:

ПРН-1. Продемонструвати знання і розуміння основних понять і термінів, сучасних концепцій, підходів, методів, що перебувають в основі професійної діяльності.

ПРН-2. Виявити знання історичних передумов формування, специфіки функціонування, а також видатних явищ української та зарубіжної культури.

ПРН-3. Показати знання основних законодавчих та нормативно-правових засад соціально-культурної діяльності.

ПРН-5. Підтвердити навички застосування технологій і методів в організації й проведенні наукових досліджень.

ПРН-8. Продемонструвати навички реалізації культурно-мистецьких проектів.

ПРН-10. Оцінювати діяльність суб'єктів соціально-культурної сфери.

ПРН-13. Продемонструвати знання й розуміння концептуальних засад методологічних принципів управління колективом.

ПРН-14. Виявити вміння застосовувати комунікації та здійснювати контроль діяльності колективу та організації в цілому, аналізувати виробничі ситуації та приймати рішення, раціонально використовувати наявні матеріали, трудові, фінансові та інформаційні ресурси.

ПРН-15. Засвідчити знання основ ділового спілкування, його принципів, видів і засобів, правил етики ділових відносин; причин виникнення, видів і наслідків конфліктів у процесі спілкування та способів і механізмів їх розв'язання.

ПРН-16. Продемонструвати вміння вибудовувати міжособистісні відносини в професійній сфері з урахуванням мети спілкування й індивідуально-психологічних якостей; демонструвати високу культуру поведінки; вміння вибирати правильну стратегію поведінки в конфліктній ситуації й ефективно розв'язувати конфлікти.

ПРН-17. Підтвердити вміння продуктивно працювати як індивідуально, так і в складі команди.

ПРН-19. Продемонструвати володіння методикою підготовки та організації різноманітних форм дозвілєвої діяльності з представниками різних вікових та соціальних категорій населення.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1

Теоретико-методологічні засади вивчення етнокulturного простору України

Тема 1. Вступ до курсу

Етнокulturологія як галузь наукового знання і як навчальна дисципліна. Об'єкт, предмет, завдання етнокulturології. Основні джерела етнокulturології. Міждисциплінарний характер дослідження етнокulturних явищ. Етнокulturологія в контексті професійної підготовки культуролога. Основні завдання курсу. Етнокulturна компетентність та її значення у фаховій підготовці культуролога.

Тема 2. Теоретичні основи етнокulturології. Розвиток етнокulturологічної галузі знань у світовому й українському вимірі

Етнокulturологія й суміжні науки. Етнологія, етнографія, соціальна антропологія, культурна антропологія. Напрямки й концепції сучасної етнокulturології. Еволюціонізм та неоеволюціонізм. Дифузійонізм. Функціоналізм та структурний функціоналізм. Школи культурної антропології. Школи етнопсихології. Актуальні проблеми сучасних етнокulturологічних досліджень.

Тема 3. Основні етапи накопичення й наукового осмислення етнокulturологічної інформації в Україні

Історичні джерела української етнографії й етнокulturології. Формування етнографії як наукової дисципліни в XIX столітті. Розвиток української етнографії XIX – початку XX століття. Фундатори української етнографії (М. Костомаров, П. Чубинський, М. Сумцов, Ф. Вовк, Д. Яворницький, М. Грушевський, М. Максимович та ін.). Внесок «Руської Трійці» у формування етнографічної науки. Етнографічна діяльність Т. Г. Шевченка. Етнографічні дослідження 1920-х рр. Комісії ВУАН. Музеї. Українська етнографія радянського періоду. Сучасний стан розвитку української етнології й етнокulturології: наукові центри, школи, методи, актуальна проблематика.

Тема 4. Понятійний апарат етнокulturології

Етнічна культура як базове поняття етнокulturології. Етнокultura як система. Структура етнічної культури. Функції етнічної культури. Поняття «етнос», «етнічне», «етнічність», «етнокulturний феномен», «етнокulturна специфіка». Наукові концепції феномена етнічності. Співвідношення понять «етнічність», «етнічна самосвідомість», «етнічна ідентичність»; «національна ідентичність», «культурна ідентичність».

Тема 5. Етнос як об'єкт наукового пізнання

Проблема визначення етносу в сучасній науці: основні теоретичні підходи (С. М. Широкогород, Ю. В. Бромлей, Л. М. Гумільов, С. Токарев, В. Алексеев та ін.). Сучасні концепції етносу: примордіалістські, інструменталістські, конструктивістські; біологічна, енергетична, інформаційна, соціально-біологічна, соціально-історична). Вчення про етнос Ю. Бромлея і Л. Гумільова. Диференційні ознаки етносу. Структура етносу. Поняття «субетнос» і «етнографічна група», «етнічна група». Субетнічні та етнографічні групи українського етносу.

Тема 6. Етнічні процеси. Етногенез. Етнокультурогенез

Наукові підходи до феномена етногенезу. Етнічні процеси: етнічна дифузія, консолідація, асиміляція, ковергенція, міксація, парціація, сепарація, дисперсація, міжетнічна інтеграція. Особливості етнотворчих процесів на різних континентах.

Поняття етнічної традиції. Трансформації етнічної традиції в сучасному культурному просторі. Етнічні культури в сучасному полікультурному світі: трансформації традиційних культур в умовах глобалізації. Проблема збереження культурної спадщини народів світу. Етнічні конфлікти й шляхи їх подолання. Актуальні етнокультурні й соціокультурні проєкти, спрямовані на збереження й розвиток етнічних культур.

Тема 7. Етнокультурний феномен як об'єкт наукового дослідження

Феноменологічний підхід до вивчення етнічних культур. Наукові підходи до сутності етнокультурного феномена. Етнокультурна своєрідність народів світу крізь призму явищ матеріальної й духовної культури. Актуальні напрями дослідження етнокультурних феноменів. Типологія й сутнісні характеристики етнокультурних феноменів. Методика й методологія дослідження етнокультурних феноменів.

Змістовий модуль 2

Етнокультурна палітра України

Тема 8. Етногеографічне районування України

Сутність етногеографічного аспекту дослідження культури. Підходи до історико-етнографічного / етнографічного районування України. Співвідношення понять «історико-етнографічний / етнографічний / етнокультурний регіон / субрешіон», «історико-географічна область», «природно-історична область». Чинники й умови формування історико-етнографічних регіонів України. Історико-етнографічне районування України у світлі сучасних наукових концепцій.

Тема 9-10. Етнорегіональна характеристика української культури

Етнічна виразність та етнокультурна специфіка матеріальної й духовної культури українців Поділля, Полісся та Волині, Середньої Наддніпрянщини, Карпат, Слобожанщини, Півдня України: етнорегіональна специфіка народного одягу,

архітектури, побутових і господарських традицій, комплексу харчування, календарної та родинної обрядовості.

Тема 11-12. Етнічна карта України в контексті етнокультурологічних досліджень

Поняття етнічної карти. Формування етнічного складу населення України. Народи давніх цивілізацій та кочові племена на теренах України, особливості їх матеріальної й духовної культури. Наукові підходи до феномена українського етнокультурогенезу.

Етнічні спільноти на теренах сучасної України: географічне розміщення й проблеми типологізації. Антропологічна класифікація етнічних спільнот України. Релігійна (етноконфесійна) класифікація етнічних спільнот України. Етнолінгвістична класифікація етнічних спільнот України.

Тема 13. Етнічна виразність та етнокультурна специфіка матеріальної й духовної культури етнічних спільнот України

Тенденції, проблеми й перспективи розвитку традиційних етнічних культур на теренах України. Білоруси, росіяни, поляки, словаки, чехи на теренах України: особливості розселення, своєрідність матеріальної і духовної культури (картина світу, система цінностей, стереотипи поведінки; народні знання, вірування, традиційні ремесла, господарські заняття, житло, одяг, їжа; шлюбно-сімейні відносини, обрядова культура).

Тема 14. Етнічна виразність та етнокультурна специфіка матеріальної й духовної культури етнічних спільнот України

Албанці, болгары, молдавани, румуни, євреї, греки, цигани, угорці на теренах України: особливості розселення, своєрідність матеріальної і духовної культури (картина світу, система цінностей, стереотипи поведінки; народні знання, вірування, традиційні ремесла, господарські заняття, житло, одяг, їжа; шлюбно-сімейні відносини, обрядова культура). Тенденції, проблеми й перспективи розвитку традиційних етнічних культур на теренах України.

Тема 15. Етнічна виразність та етнокультурна специфіка матеріальної й духовної культури етнічних спільнот України

Особливості, проблеми й перспективи розвитку традиційних етнічних культур на теренах України. Гагаузи, татари, кримські татари, кримчаки, караїми, німці, малочисельні дисперсні групи на теренах України: розселення, своєрідність матеріальної і духовної культури (картина світу, система цінностей, стереотипи поведінки; народні знання, вірування, традиційні ремесла, господарські заняття, житло, одяг, їжа; шлюбно-сімейні відносини, обрядова культура).

Тема 16. Тенденції, проблеми й перспективи розвитку традиційних етнічних культур у сучасному культурному просторі Поділля

Етнокультурна палітра Поділля. Етнічні спільноти Вінниччини, особливості розвитку їх матеріальної й духовної культури в сучасному культурному просторі. Проблема збереження й популяризації культурної спадщини етнічних спільнот Поділля. Актуальні етнокультурні й соціокультурні проекти, спрямовані на збереження й розвиток етнічних культур Поділля (зокрема – Вінницької області).

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ

Дисципліна екзаменаційна

Оцінка результатів навчальних досягнень здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни здійснюється за 100-бальною шкалою, шкалою ЄКТС та національною шкалою, відповідно до критеріїв оцінювання з дисципліни, що доводяться до відома здобувачів освіти на першому занятті. Програмою навчальної дисципліни передбачені такі форми контролю знань:

- опитування;
- обговорення дискусійних тем;
- підготування презентації;
- індивідуальні завдання;
- самостійна робота;
- контрольна робота;
- індивідуальне творче (науково-дослідне) завдання / іспит

1. Оцінка здобувача розраховується зі 100 балів, з яких за:

- організаційно-навчальну роботу в аудиторії (20 балів);
- виконання самостійної роботи (10 балів);
- індивідуальну роботу (10 балів);
- контрольну роботу (20 балів);
- індивідуальне творче (науково-дослідне) завдання / іспит (40 балів)

Розподіл балів за видами роботи в рамках змістових модулів здійснюється відповідно до наведеної нижче таблиці:

Поточний контроль (max 60 балів)					Підсумковий контроль (max 40 балів)	Загальна кількість балів
Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2				
Організаційно-навчальна робота здобувача вищої освіти в аудиторії	Самостійна робота здобувача вищої освіти	Організаційно-навчальна робота здобувача вищої освіти в аудиторії	Індивідуальна робота здобувача	Контрольна робота	Індивідуальне творче (науково-дослідне) завдання або іспит	
10	10	10	10	20	40	100

2. Критерії нарахування балів:

2.1. Організаційно-навчальна робота на практичних заняттях:

- передбачено 16 практичних занять, із них на 10 практичних заняттях можна отримати максимум по 2 бали за організаційно-навчальну роботу в аудиторії (10 x 2 = 20 балів); на інших 6-ти практичних заняттях оцінюються інші види роботи здобувачів, передбачені робочою програмою навчальної дисципліни, а саме: 1) *самостійна робота* здобувачів (критерії нарахування балів наведено нижче у відповідному пункті), 2) *індивідуальна робота* здобувачів (критерії нарахування балів наведено нижче у відповідному пункті), 3) *контрольна робота* (критерії нарахування балів наведено нижче у відповідному пункті); 4) захист *індивідуального творчого (науково-дослідного) завдання* (критерії нарахування балів наведено нижче у відповідному пункті).

Нарахування балів за організаційно-навчальну роботу на практичних заняттях здійснюється так:

- здобувачі, які глибоко володіють теоретичним матеріалом, чітко усвідомлюють його зміст, дають повні аргументовані відповіді, уміють застосовувати теоретичні знання для розв'язання конкретних практичних завдань, демонструють науковий підхід до аналізованих проблем; здійснюють системний аналіз змісту виступу (повідомлення /відповіді), виявляють зацікавленість темою, висувають нові ідеї в рамках теми, що опрацьовується, надають власні аргументи щодо основних положень певної теми – **отримують за організаційно-навчальну роботу на практичному занятті 2 бали;**

- здобувачі, які загалом володіють теоретичним матеріалом, усвідомлюють його зміст, застосовують теоретичні знання для розв'язання конкретних практичних завдань, коректно відповідають на питання в рамках теми, що опрацьовується, але при цьому не демонструють наукового підходу до аналізованих проблем та / або дають неповні чи недостатньо чіткі відповіді – **отримують за організаційно-навчальну роботу на практичному занятті 1 бал;**

Додаткові бали:

отримують здобувачі, які:

- активно працюють на заняттях – **2 бали;**
- ставлять до доповідача розгорнуті (складні) запитання, що свідчать про заглиблення в матеріал, й суттєво можуть доповнити обговорення теми – **2 бали;**
- ставлять до доповідача запитання, які свідчать про формування професійного інтересу й вимагають додаткової інформації з ключових проблем теми, що розглядається – **2 бали;**
- вносять фрагментарні лаконічні уточнення й доповнення в процесі обговорення теми – **1 бал.**

2.2. Виконання самостійної роботи:

Передбачена одна самостійні робота (укладання 10 тестових питань за опрацьованими темами), яка максимально оцінюється в 10 балів; додаткові бали отримують здобувачі, які виявляють творчий і пошуковий підхід до виконання завдання (2 бали).

Вимоги до тестів: чіткість й коректність формулювання питань; наявність чотирьох запропонованих варіантів відповідей (а, б, в, г), правильна – одна відповідь; відображення в питаннях ключових термінів, понять і положень опрацьованих тем; відповідність нормам літературної мови, естетичність, правильність технічного оформлення;

Оцінювання самостійної роботи: робота оцінюється від 0 до 10 балів.

Бали за самостійну роботу нараховуються відповідно до обсягу та якості виконаної роботи, а саме:

- ✓ 10 балів – не менше 10 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 9 балів – не менше 9 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 8 балів – не менше 8 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 7 балів – не менше 7 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 6 балів – не менше 6 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 5 балів – не менше 5 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 4 бали – не менше 4 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 3 бали – не менше 3 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 2 бали – не менше 2 коректно укладених тестових питань;
- ✓ 1 бал – 1 коректно укладене тестове питання.

2.3. Виконання індивідуальної роботи:

Передбачена одна індивідуальна робота (презентація на одну з запропонованих тем), яка максимально оцінюється в 10 балів.

Теми презентацій:

- «Етнокультурна специфіка матеріальної й духовної культури етнічних спільнот України: албанці, білоруси, болгары, гагаузи, греки, євреї, караїми, кримські татари, кримчаки, молдавани, німці, поляки, росіяни, румуни, словаки, татари, угорці, цигани, чехи, малочисельні дисперсні групи» – одна етнічна спільнота на вибір здобувача.

Загальні вимоги до презентацій: лаконічний виклад матеріалу, максимальна інформованість тексту; 25-30 слайдів; ретельно структурована інформація; наявність коротких та лаконічних заголовків, маркованих та нумерованих списків; вдале розміщення головної і другорядної інформації; використання табличної форми подання інформації (діаграми, схеми) для ілюстрації

найважливіших фактів; графіка органічно доповнює текст; репрезентація текстового матеріалу відповідно до норм літературної мови).

Здобувачі отримують бали з розрахунку:

- роботу виконано в повному обсязі й оформлено з дотриманням усіх вимог; реалізовано всі передбачені метою завдання, продемонстровано науковість і творчий підхід, системні теоретичні знання й уміння застосовувати їх на практиці – **10 балів**;
- роботу виконано в повному обсязі, оформлено з максимальним дотриманням вимог, але з незначними технічними недоліками; реалізовано всі передбачені метою завдання, продемонстровано творчий підхід, системні теоретичні знання й уміння застосовувати їх на практиці виконано – **9 балів**;
- роботу виконано з незначними недоліками у змістовій частині, реалізовано більшість передбачених метою завдань – **7-8 балів**;
- роботу виконано з певними помилками, реалізовано менше половини передбачених метою завдань – **5-6 балів**;
- завдання виконано частково, реалізовано лише окремі передбачені метою завдання, наявні грубі помилки – **1-4 бали**;
- завдання не виконане – **0 балів**.

2.4. Контрольна робота (у вигляді тестування):

передбачена одна контрольна робота, яка максимально оцінюється в 20 балів).

Схема нарахування балів за контрольну роботу:

- ✓ Кожна 1 правильна відповідь оцінюється одним балом;
- ✓ **0-9** балів – «незадовільно»;
- ✓ **10-14** балів – «задовільно»;
- ✓ **15-18** балів – «добре»;
- ✓ **19-20** балів – «відмінно».

3. Умовою атестації є виконання всіх передбачених програмою обов'язкових видів роботи й отримання не менше половини суми можливих (на час атестації) балів.

4. Підсумковий контроль (0 – 40 балів), а саме:

- виконання *індивідуального творчого (науково-дослідного) завдання* (підготування до виступу на засіданні круглого столу із публікацією статті чи тез доповіді) – 0 – 40 балів;
- або *іспит*, який оцінюється також від 0 до 40 балів.

4.1. Оцінювання індивідуального творчого (науково-дослідного) завдання

Тематика круглого столу:

Тенденції, проблеми й перспективи розвитку традиційних етнічних культур у сучасному культурному просторі Поділля

- ✓ Етнокulturна палітра Поділля.
- ✓ Етнічні спільноти Вінниччини, особливості розвитку їх матеріальної й духовної культури в сучасному культурному просторі.
- ✓ Проблема збереження й популяризації культурної спадщини етнічних спільнот Поділля.
- ✓ Актуальні етнокulturні й соціокulturні проекти, спрямовані на збереження й розвиток етнічних культур Поділля (зокрема – Вінницької області).

Вимоги до виконання індивідуального творчого (науково-дослідного)

завдання: попереднє ретельне опрацювання теоретичного й фактичного матеріалу; підготування тексту доповіді з презентацією; підготування публікації (тез доповіді або статті); **загальні вимоги до доповіді:** самостійність, оригінальність; дотримання мовно-стилістичних норм і принципів наукової етики; фаховий підхід до розв'язання проблеми; повнота й вичерпність висвітлення теми; наявність доречних аргументів, підтвердження міркувань достатньою кількістю прикладів; коректність і змістовність висновків; дотримання регламенту виступу (до 15 хвилин); **загальні вимоги до презентації:** фаховий підхід до аналізованих проблем, уміння застосовувати теоретичні знання для розв'язання конкретних практичних завдань; лаконічний виклад матеріалу, максимальна інформованість тексту; обсяг – 15-20 слайдів; ретельно структурована інформація; наявність коротких та лаконічних заголовків, маркованих та нумерованих списків; вдале розміщення головної і другорядної інформації; використання табличної форми подання інформації (діаграми, схеми) для ілюстрації найважливіших фактів; графіка органічно доповнює текст; репрезентація текстового матеріалу відповідно до норм літературної мови).

Нарахування балів за виконання індивідуального творчого (науково-дослідного) завдання:

35 – 40 балів: здобувач виступив із доповіддю на засіданні круглого столу, чітко усвідомлюючи актуальність і мету дослідження, продемонструвавши глибоку обізнаність у досліджуваній проблематиці, візуалізувавши найважливішу інформацію в презентації; зміст доповіді повною мірою відображає визначену проблему; продемонстровано фаховий підхід до розв'язання проблеми; реалізовано всі передбачені метою дослідницькі завдання; сформульовано чіткі аргументовані висновки; презентація змістовна, має чітку структуру, виконана естетично; мовлення здобувача нормативне, коректне; **результати дослідження опубліковано або прийнято до друку. Максимальна оцінка (40 балів) виставляється за наявності наукової публікації з дотриманням усіх наведених вище вимог; оцінка**

35-39 балів виставляється за наявності підготовленої до друку наукової праці, яка на момент захисту ще не опублікована, відповідно до повноти реалізації дослідницьких завдань, при цьому бали знімаються за неналежне дотримання описаних вище вимог.

31 – 34 бали: здобувач виступив із доповіддю на засіданні круглого столу, усвідомлюючи актуальність і мету дослідження, продемонструвавши обізнаність у досліджуваній проблематиці, візуалізувавши найважливішу інформацію в презентації; продемонстровано фаховий підхід до розв'язання проблеми; реалізовано більшість передбачених метою дослідницьких завдань; сформульовано переважно чіткі аргументовані висновки; зміст доповіді загалом відображає визначену проблему, хоча можливі окремі змістові недоліки; презентація змістовна, виконана естетично, але з незначними змістовими / структурними / технічними / стилістичними помилками; у мовленні здобувача фіксуються поодинокі випадки недотримання літературних мовних норм;

25 – 30 балів: здобувач виступив із доповіддю на засіданні круглого столу, продемонструвавши обізнаність у досліджуваній проблематиці, усвідомлюючи актуальність і мету дослідження, візуалізувавши в презентації більшість необхідної інформації; зміст доповіді загалом відповідає визначеній проблемі, хоча можливі окремі змістові недоліки й неточності; сформульовано висновки, деякі з яких потребують уточнення чи додаткової аргументації; презентація загалом змістовна, виконана естетично, але присутні окремі змістові / структурні / технічні / стилістичні недоліки; у мовленні здобувача фіксуються випадки недотримання літературних мовних норм;

15 – 24 бали: здобувач не виступив із доповіддю на засіданні круглого столу, а надіслав її разом із презентацією як реферативне повідомлення на пошту викладача; обсяг реферату 10 – 12 сторінок; структура реферату передбачає такі складові: «Титульна сторінка», «Зміст», «Вступ», «Основна частина», «Висновки», «Список використаних джерел»; текст реферату свідчить про задовільний рівень теоретичних знань і обізнаність здобувача в окремих аспектах досліджуваної проблематики, в основній частині реферату досить повно розкрито визначену проблему дослідження; висновки переважно сформульовані коректно й достатньо аргументовані; реферат естетично оформлений;

9 – 14 балів: здобувач не виступив із доповіддю на занятті, а надіслав її як реферативне повідомлення на пошту викладача; обсяг реферату – менше 10 сторінок; структура реферату частково відповідає структурі праць відповідного типу; текст реферату свідчить про фрагментарність теоретичних знань і посередню обізнаність здобувача в досліджуваній проблематиці, в основній частині реферату частково розкрито визначену проблему дослідження; висновки сформульовані не завжди коректно й недостатньо аргументовані; реферат оформлено неестетично;

1 – 8 балів: здобувач не виступив із доповіддю на занятті, а надіслав її як реферативне повідомлення на пошту викладача; обсяг реферату – менше 10

сторінок; структура реферату не відповідає структурі праць відповідного типу; текст реферату свідчить про недостатність теоретичних знань і обізнаності здобувача в досліджуваній проблематиці, в основній частині реферату не розкрито визначену проблему дослідження; висновки не сформульовані або сформульовані некоректно; реферат оформлено неестетично;

0 балів – роботу не виконано / не подано на перевірку (або надіслана робота не відповідає темі дослідження).

Додаткові бали отримують здобувачі, які активно дискутують з обговорюваного питання; ставлять цікаві запитання, відповідь на які передбачає заглиблення в опрацьований матеріал – **2 бали**; виявляють творчий і пошуковий підхід до виконання завдання – **2 бали**.

4. 2. Оцінювання відповіді на іспиті (від 0 до 40 балів):

Умовою допуску до екзамену є зарахування всіх практичних, самостійних, індивідуальних робіт.

Здобувач вищої освіти, який набрав протягом семестру суму 60 балів (або більшу за 60), має можливість:

- не складати іспит та отримати набрану кількість балів як підсумкову оцінку;
- складати іспит з метою підвищення свого рейтингу з певної навчальної дисципліни.

Здобувач вищої освіти, який набрав протягом семестру менше 60-ти балів, зобов'язаний складати іспит.

На іспиті здобувачі готуються та відповідають за екзаменаційним білетом, в якому передбачені два питання теоретичного або практичного характеру, а третє питання складається з тестових завдань.

Кожне теоретичне питання (практичне завдання) оцінюються у 10 балів за такими критеріями:

- **«відмінно»** – повна, точна, аргументована відповідь: здобувач вільно орієнтується в наукових термінах, теоріях, концепціях; грамотно вибудовує свою відповідь, наводить достатню кількість прикладів для підтвердження викладених положень; безпомилково (чи з однією несуттєвою неточністю або негрубою помилкою) розв'язує завдання) **9–10 балів**;
- **«добре»** – достатньо повна відповідь: здобувач майже вільно орієнтується в наукових термінах, теоріях, концепціях; грамотно (з окремими поодинокими помилками) вибудовує свою відповідь; майже завжди наводить необхідні приклади для підтвердження викладених положень; виконує практичне завдання в повному обсязі, але з незначними помилками) – **7–8 балів**;
- **«задовільно»** – неповна відповідь: здобувач наводить у своїй відповіді не менше половини необхідної (передбаченої для повної відповіді) інформації; з певними труднощами орієнтується в наукових термінах, теоріях, концепціях;

наводить недостатньо необхідних прикладів для підтвердження викладених положень; практичне завдання виконує не в повному обсязі та / або з грубими помилками, що свідчать про недосконалість знань, умінь і навичок) – 5 – 6 балів;

- **«незадовільно»** – відповідь здобувача містить менше половини необхідної (передбаченої для повної відповіді) інформації, здобувач не орієнтується у наукових термінах, теоріях, концепціях, припускається грубих помилок під час відповіді на теоретичні питання й виконання практичного завдання – 1– 4 бали.
- **«незадовільно»** – здобувач не відповідає на питання – 0 балів.

Тестові завдання (у кожному варіанті – по 10 питань) максимально оцінюються в 20 балів (із розрахунку: одна правильна відповідь – 2 бали).

Сума поточних балів та балів за екзамен / індивідуальне творче завдання переводиться до екзаменаційної оцінки згідно з таблицею:

Схема оцінювання результатів навчальних досягнень

За 100-бальною шкалою	За шкалою ECTS	За національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
67-74	D	задовільно	
60-66	E		
0-59	FX	незадовільно	не зараховано

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

3. 1. ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВИХ ЗНАНЬ І ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

План:

1. Проблема визначення етнокультурології та її місце в системі наукових дисциплін.
2. Об'єкт, предмет, завдання етнокультурології. Міждисциплінарний характер дослідження етнокультурних явищ.
3. Значення етнокультурології в контексті професійної підготовки студентів-культурологів. Основні завдання курсу.

Людське суспільство в межах планети можна розглядати як сукупність *етносів* (грец. *ethnos* – народ). Етнічна карта світу постає як барвиста мозаїка, кожен елемент якої – унікальний. У процесі свого історичного розвитку кожен етнос формує свою систему культурних цінностей, творить власну неповторну культуру, яка вирізняє його з-поміж інших етнічних спільнот і зумовлює строкатість етнокультурної палітри людства. Вивченням етнічних культур займається *етнокультурологія*.

Хоча люди здавна помічали відмінності між різними народами, їх поведінкою, матеріальною й духовною культурою, наукове дослідження етнічних культур бере свій початок у XVIII-XIX століттях, із зародженням та подальшим розвитком *етнографії* (грец. *ethnos* – народ, *grapho* – пишу – науки, що досліджує народи, зокрема їх походження, розселення, побут і культуру). Що ж до власне *етнокультурології* – цей термін увійшов до наукового обігу на межі XX-XXI століть і пов'язаний з *культурологією*.

У сучасному науковому світі існує декілька поглядів на місце *етнокультурології* в системі наукових дисциплін. Найпоширенішими є такі:

1) етнокультурологія – галузь культурології. При цьому перша частина слова, а саме «*етно-*», вказує на аспект дослідження культури – феномен *етнічності*.

2) етнокультурологія – наукова дисципліна, суміжна з етнологією і культурологією.

3) етнокультурологія – галузь *етнології* (грец. *ethnos* – народ, *logos* – наука, вчення, знання) – науки, що вивчає етноси, які реалізують свою життєдіяльність в економічній, соціальній, культурній та інших сферах, досліджує закономірності

виникнення, розвитку, функціонування і взаємодії етнічних систем, особливості матеріальної і духовної культури народів світу, етнічні й міжетнічні процеси.

Продемонстровані вище розбіжності у визначенні статусу етнокulturології зумовлені особливостями історичного розвитку цілої низки гуманітарних дисциплін, які з часу свого виникнення зумовлювали наукові дискусії щодо своїх дисциплінарних меж, об'єкта і предмета дослідження: «наука про людину», «наука про культуру», «наука про суспільство», «наука про етноси», «наука про етнологію» тощо. На сьогоднішніми є питання щодо співвідношень понять «етнологія» й «етнографія» (чи є підстави їх ототожнювати), «етнографія» й «антропологія». Близькими, але не тотожними за своїм предметом дослідження є антропологія, етнографія, культурологія, соціологія. В англійських країнах на позначення науки «про народи» переважно використовується термін «антропологія» / «соціальна антропологія» (ця тенденція простежується з 60-х років XIX ст., коли британське «Етнологічне товариство» було перейменоване в «Антропологічне товариство»). У США суміжні науки, що вивчають культуру в різних її проявах, поєднуються під назвою «культурна антропологія».

Враховуючи викладене вище, вважаємо за доцільне розглядати *етнокulturологію як галузь культурологічного знання, спрямовану на вивчення етнічних культур і етнокulturальних процесів*. Поняття «етнічна культура» є одним із базових у контексті культурологічних досліджень.

Отже, об'єктом дослідження етнокulturології є *культури етнічних спільнот (етносів, субетносів, етнографічних груп)*. У наступних лекціях ці поняття будуть розглянуті нами більш детально. Предметом етнокulturології є *етнокulturальна специфіка* різних етнічних спільнот – особливості їх матеріальної і духовної культури, а також *етнокulturальні явища й процеси* – різноманітні аспекти формування, розвитку, функціонування етнічних культур.

Основними завданнями етнокulturології є:

- вивчення культурних текстів різних етнічних спільнот;
- дослідження особливостей розвитку етнічних культур у сучасному культурному просторі, зокрема – виявлення специфіки функціонування традиційних елементів етнокulturи в сучасних неаутентичних умовах, а також відстеження процесів взаємодії, взаємовпливів регіонально-етнічних культур і сучасної універсальної масової культури;
- розкриття етнокulturальної специфіки етносів з метою її збереження в умовах глобалізації;
- аналіз актуальних проблем і перспектив розвитку етнічних культур у контексті сьогодення;
- створення наукового підґрунтя для розроблення і впровадження етнокulturальних проектів, спрямованих на підтримання й розвиток етнічних культур, збереження етнокulturальної самобутності народів планети.

Для реалізації окреслених завдань етнокulturологія взаємодіє з іншими науковими дисциплінами, які дозволяють всебічно й глибоко досліджувати

культури етнічних спільнот. Взаємозв'язок визначається спільністю проблем і питань, що можуть становити взаємний науковий інтерес для суміжних наук, а також специфікою об'єкта й предмета дослідження етнокulturології, що виводить етнокulturологічне дослідження на *міждисциплінарний рівень*. Так, вивчаючи культури етносів, ми маємо послуговуватися *етнологічною* термінологією, зокрема: *етнос*, *етногенез*, *етнокultura*, *етнічна спільнота* тощо (див. вище визначення *етнології*), спиратися на матеріали польових *етнографічних* досліджень; розглядаючи етнос як людську спільноту, виявляючи її антропологічні особливості, ми виходимо у сферу *антропології*; говорячи про відображення в етнічній культурі певних ментальних рис і психологічних особливостей народу, маємо справу з *психологією* й *етнопсихологією*. Намагаючись зрозуміти механізми формування етнічної ідентичності й самосвідомості представників певної етнокultури, враховуємо потенціал *етнопедогогіки*. Досліджуючи формування й розвиток етнічних культур в часі й просторі, не можемо обійтися без *історії*, *археології*, *географії* й *етногеографії*. Вивчаючи культуру етносу крізь призму його мови, розглядаючи мову як одну з диференційних ознак етносу і як своєрідне «дзеркало», в якому відбивається неповторна етнокultura, ми поринаємо у сферу *лінгвістичних* досліджень, звертаємось до *етнолінгвістики* й *лінгвокультурології*. Відстежуючи роль і місце етнічних культур у житті соціуму, звертаємось до *соціології*. Розмірковуючи над актуальними проблемами культурної політики, зокрема – щодо етнічних культур, маємо справу з *політологією* й *етнополітологією*. Отже, етнокulturологічне дослідження завжди враховує здобутки інших наук про культуру, суспільство, людину.

Для здобувача освітньої програми «Кulturологія» вивчення дисципліни «Етнокulturологія» є обов'язковою і невід'ємною складовою фахової підготовки. Як уже зазначалося, у контексті культурологічних досліджень поняття «етнічна культура» є одним із базових. Кulturолог повинен мати чітке уявлення про феномен етнічної культури, а також володіти методикою наукового дослідження етнічних культур і етнокulturних процесів. На сьогодні, з огляду на соціокультурні процеси в Україні й світі, вивчення етнічних культур з урахуванням тенденцій їх розвитку, взаємодії і взаємовпливів у сучасному полікультурному просторі, постає особливо актуальним. Крім того, у кожній сучасній людині, а особливо – у культуролога, повинна бути сформована *етнокulturна компетентність*. Цей досить популярний сьогодні термін загалом можна пояснити так:

етнокulturна компетентність – ступінь виявлення людиною знань, умінь і навичок, які дозволяють їй правильно оцінювати специфіку й умови взаємодії з представниками інших етнічних спільнот, знаходити адекватні форми взаємовідносин з ними з метою підтримання атмосфери згоди й взаємної довіри. Етнокulturна компетентність передбачає толерантне ставлення до представників інших етнічних спільнот та їх культури, розуміння етнопсихологічних особливостей представників тих чи інших народів, їх ціннісних орієнтацій, особливо тих, які можуть безпосередньо впливати на процес спілкування з ними. Зауважимо, що виявлення особливостей культури *іншого етносу* відбувається на тлі усвідомлення специфіки *своїї* етнічної / національної культури. Отже, поняття

етнокультурної компетентності певною мірою пов'язане з феноменом *ідентичності* людини, в даному випадку – *етнічної ідентичності* (усвідомлення своєї приналежності до певного етносу) й *національної ідентичності* (усвідомлення своєї приналежності до певної нації). Таким чином, вивчення етнокультурології дає можливість не тільки сформувати професійне уявлення про феномен етнічної культури, а й глибше пізнати культуру як свого народу так і інших етнічних спільнот, усвідомити цінність і унікальність кожної з них у контексті культурних надбань людства.

У результаті вивчення курсу етнокультурології здобувачі **повинні знати:**

- спеціальну термінологію й методiku дослідження етнічної культури;
- основні теоретичні підходи до етнокультурної проблематики у вітчизняній і зарубіжній науці;
- специфіку розвитку етнічних культур у сучасному культурному просторі;
- методологічні й етичні вимоги до організації й проведення польових етнографічних досліджень;
- основи міжкультурної комунікації, необхідні для спілкування з представниками інших етнічних спільнот;
- етнокультурні особливості української культури з урахуванням даних історико-етнографічного районування;
- етнокультурні особливості інших етнічних спільнот на теренах України.

Здобувачі **повинні вміти:**

- користуватися спеціальною термінологією й методикою етнокультурологічних досліджень;
- аналізувати теоретичні підходи до феномена етнічної культури;
- досліджувати етнокультурні явища, передбачені програмою курсу.

Література

1. Ануфрієв О. М. Етнокультура в системі національної культури: учб.-метод. посібник до вивчення курсу «Теорія Культури» для культурол. і гуманітарних факультетів ВНЗ. Київ. держ. ін-т культури. К., 1995. 53 с.
2. Єрмоленко А.М. Деякі риси українського етносу в світлі сучасних соціально-філософських досліджень. *Феномен української культури*. Див. 1,2. – С. 279.
3. Каган М. С. Філософія культури. СПб. : Петрополис, 1996. 416 с.
4. Этнопсихологический словарь / Сост. В.Г. Крысько. М.: МПСИ. 1999.
5. Українська етнологія: Навч. посібник / За ред. В. Борисенко. К. : Либідь, 2007. 400 с.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть і прокоментуйте основні підходи до визначення етнокультурології. У чому полягають відмінності між ними?
2. Чим зумовлені розбіжності у визначенні статусу етнокультурології?

3. Що є об'єктом і предметом дослідження етнокультурології?
4. Як Ви розумієте поняття *етнічні спільноти*?
5. Як Ви розумієте поняття *етнокультурна специфіка*?
6. Які основні завдання постають перед сучасною етнокультурологією?
7. Чому на сьогодні етнокультурологічні дослідження є актуальними?
8. Чим зумовлений міждисциплінарний характер дослідження етнокультурних явищ? Прокоментуйте зв'язок етнокультурології з іншими суміжними дисциплінами.
9. Яке значення для майбутнього культуролога має вивчення етнокультурології?
10. Що таке *етнокультурна компетентність*? Які змістові складові має це поняття?
11. Чи замислювалися Ви над рівнем власної етнокультурної компетентності? Що, на Ваш погляд, необхідно робити для його підвищення?
12. Що Ви повинні *знати* в результаті вивчення курсу етнокультурології?
13. Що Ви повинні *вміти* в результаті вивчення курсу етнокультурології?
14. Що таке *етнічна ідентичність*, *національна ідентичність*?
15. Які етнічні культури Ви хотіли б досліджувати? Які саме етнокультурні явища Вас цікавлять?

Тестові завдання до теми:

1. Етнокультурологія займається вивченням ... культур.
2. Об'єктом дослідження етнокультурології є ...
3. Предметом етнокультурології є ...
4. Етнокультурна специфіка етнічних спільнот – це ...
5. Етнічні спільноти – це ...
6. Основними завданнями етнокультурології є:
 - вивчення ... різних етнічних спільнот;
 - дослідження особливостей розвитку ... у ..., зокрема – виявлення специфіки функціонування ... елементів етнокультури в сучасних неаутентичних умовах, а також відстеження процесів взаємодії, взаємовпливів ... і сучасної універсальної масової культури;
 - розкриття ... специфіки етносів з метою її збереження в умовах ...;
 - аналіз ... проблем і перспектив розвитку ... культур у контексті сьогодення;
 - створення ... підґрунтя для розроблення і впровадження етнокультурних проєктів, спрямованих на ... етнічних культур, збереження ... народів планети.
7. Етнокультурна компетентність – це ...
8. Етнічна ідентичність – це ...
9. Національна ідентичність – це ...

3. 2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ: ПОНЯТТЯ «ЕТНОС» У СВІТЛІ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ І КОНЦЕПЦІЙ

План:

1. Поняття «етнос» як базове в етнокulturології.
2. Проблема визначення етносу: основні теоретичні підходи. Диференційні ознаки етносу.
3. Поняття «етнічна самосвідомість» і «етнічна ідентичність».
4. Особливості розуміння феномена етносу в контексті концепції Ю. В. Бромля.
5. Особливості розуміння феномена етносу в контексті концепції Л. М. Гумілова.

У попередній темі ми з'ясували, що етнокulturологія займається вивченням етнічних культур. *Етнічна культура* – це сукупність елементів матеріальної і духовної культури етносу. Для того, щоб досліджувати культури *етнічних спільнот*, відстежувати їх *етнокulturальну специфіку*, професійно аналізувати *етнокulturальні явища*, а також розуміти викладені в наукових джерелах думки учених (культурологів, етнологів, етнографів, антропологів), майбутньому культурологу необхідно засвоїти базовий *термінологічний апарат* – термінологічні слова й словосполучення, за допомогою яких можна описати явища етнічних культур.

Одним із базових понять етнокulturології є поняття «етнос». У попередній лекції вже згадувалося, що слово «етнос» є синонімом слова «народ», але варто зауважити, що ці синоніми не є абсолютними. Слово «народ» має ширше значення і в різних контекстах може позначати і сукупність людей, і натовп, і певний соціальний прошарок суспільства, і громадян держави (наприклад, спробуйте у реченнях: «*Народ обирає владу*» / «*На вулиці не видно народу*» / «*Тарас Шевченко прославив свій народ*» / «*Кожен народ має самобутню матеріальну й духовну культуру*» замінити слово «народ» на «етнос» – не завжди це доречно). Термін «етнос» дає можливість уникнути багатозначності в наукових працях етнологічного, етнографічного, етнокulturологічного характеру.

Загалом слово «етнос» не завжди було терміном. Звернімось до його *етимології* (історії значення). У давньогрецькій мові слово *ethnos* мало близько десяти значень, серед яких: *народ, плем'я, натовп, група людей, іноземне плем'я, стадо, рід* та ін. Слово «етнічний» у значенні, більш близькому до сучасного, стали вживати фізичні антропологі XIX століття. Паралельно зі словом «етноси» вчені вживали слова «нації», «народи», «племена», при цьому розмежування цих понять у працях різних авторів не було чітким (див. книгу Ю. В. Бромля, «*Нариси теорії етносу*», де в 1-му нарисі інформація щодо вживання етнологічної термінології викладена більш детально). Одним із перших фундаментальні кроки у розроблення теорії етносу зробив російський учений Сергій Михайлович Широкогоров. За його визначенням, *етнос* – це «група

людей, що розмовляє однією мовою, визнає своє спільне походження, має комплекс звичаїв, спосіб життя, що зберігаються й освячуються традицією і відрізняються нею від подібних інших» (*Основні праці С. М. Широкогорова – «Місце етнографії серед наук і класифікації етносів», 1922; «Етнос. Дослідження основних принципів зміни етнічних і етнографічних явищ», 1923*).

У сучасній науці існують різні підходи до визначення етносу та його диференційних ознак (тих ознак, за якими можна визначити певну спільноту людей саме як етнос і відрізнити від іншого етносу). Інакше кажучи, хоча всі ми уявляємо собі різні народи планети (етноси), усвідомлюємо, що вони відрізняються один від одного, ми не зможемо відшукати в науковій літературі однозначної відповіді на питання: «Що таке етнос?». Так, відомий російський історик, географ і філософ Лев Миколайович Гумільов у вступі до своєї праці «Етногенез і біосфера землі» зазначав: «Те, що на перший погляд просто й легко ... перетворюється на загадку. Тому ґрунтовну книгу писати треба. На жаль, ми не можемо одразу запропонувати точні дефініції ... але, принаймні, маємо можливість зробити первинні узагальнення ... Нехай вони не вичерпають усієї складності проблеми, але ... дозволять отримати результати, цілком придатні для інтерпретації етнічної історії ... [2, с. 11]. Наголошуючи на важливості ґрунтового дослідження феномена *етносу*, Л. М. Гумільов стверджує: «Питання про народності, які ми будемо іменувати для уникнення термінологічної розбіжності етносами, сповнене абсурду і вкрай заплутане. Безсумнівне одне – поза етносом немає жодної людини на Землі. Кожна людина на питання: «хто ти?» – відповідь: «росіянин», «француз», «перс», ... тощо, не замислившись ні на хвилину. Отже, етнічна приналежність – явище всезагальне ...» [2, с. 18]. Автор акцентує увагу на тому, що, незважаючи на ніби-то «очевидність» існування етносів, спроба осмислення цього феномена викликає цілу низку запитань: «Яке значення чи, головне, який зміст вкладає кожна вище згадана людина у свою відповідь? Що вона називає народом, нацією, племенем і в чому вона бачить свою відмінність від сусідів – ось невирішена до цього часу проблема етнічної діагностики ...» [там само]. Якщо на побутовому рівні люди, на думку Л. М. Гумільова, просто «відчувають» свою приналежність до певного етносу, як відчувають «... різницю між світлом і темрявою, теплом і холодом, гірким і солодким ...», то спроба розуміння етносу вимагає формулювання його визначення, і тут, як зазначає учений, «... починається різnobій». Цю тезу автор підтверджує, наводячи декілька прикладів зафіксованих ним у різних наукових джерелах спроб сформулювати визначення етносу: «Етнос – явище, яке визначається спільністю походження»; «етнос – породження культури на основі спільної мови»; «етнос – група людей, схожих один на одного»; «етнос – сукупність людей, поєднаних спільною самосвідомістю»; ... «етнос – породження природи»; «етнос – соціальна категорія» [там само, с. 19]. **Зверніть увагу**, що кожне з наведених вище визначень базується на різних критеріях (диференційних ознаках). Так, наприклад, диференційними ознаками етносу тут є: «спільність походження», «схожість один на одного», «спільна самосвідомість», «породжуваність природою», «співвіднесеність із соціумом» тощо. Також **зверніть увагу**, що останні два твердження

(«етнос – породження природи»; «етнос – соціальна категорія») є відображенням важливого для визначення етносу питання про співвідношення «біологічного» й «соціального». У сучасній науці є концепції етносу, в яких наголошується на його біологічній сутності (наприклад, концепція Л. М. Гумільова), а також концепції етносу, в яких акцент робиться на соціальних механізмах його функціонування (наприклад, концепція академіка Ю. В. Бромлея).

Зауважимо, що Юліан Володимирович Бромлей присвятив різноманітним проблемам вивчення етносу цілу низку праць, які, незважаючи на необхідність перегляду окремих теоретичних положень на сучасному етапі розвитку етнологічної науки, загалом є значним внеском у розвиток етнології. Більшість авторів наукових статей, монографій з питань етнології, етнографії, антропології, а також підручників з відповідних дисциплін послуговуються ідеями Ю. В. Бромлея і сьогодні (особливо – в країнах пострадянського простору). Найважливішими в рамках теми нашої лекції є такі праці Ю. В. Бромлея: «Етнос і етнографія» (М., 1973), «Сучасні проблеми етнографії» (1981), «Нариси теорії етносу» (М., 1983). Ю. В. Бромлей визначає *етнос* як «людську спільноту, що історично сформувалася на певній території проживання, має спільні, відносно стабільні особливості культури (включаючи мову) і психіки, а також усвідомлене свою єдність і відмінність від усіх інших подібних утворень (має самосвідомість), що фіксується в самоназві (етнонімі)» [1]. Важливо, що з-поміж усіх диференційних ознак етносу автор акцентує увагу на його історичній сформованості. На думку Ю. В. Бромлея, етнічні властивості формуються в певних умовах (територіальних, природних, соціально-економічних, державно-правових), які залежать від історичних змін. Автор наголошує, що, хоча для осмислення сутності етносу й важливо враховувати його біологічні аспекти, все ж таки найважливішими є соціальні. Саме тому його теорію етносу називають «соціально-культурною». Таким чином, культурні явища учений розглядає в «... історико-стадіальному плані ... відповідно з поділом історії людства на соціально-економічні формації» [1, с. 36] й, відповідно, говорить про «формаційні типи культури»: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, соціалістичну [там само]. Дослідження етносу Ю. В. Бромлей здійснює в рамках еволюційно-історичного підходу. У своїй теорії етносу Ю. В. Бромлей обґрунтовує три історичні типи етносу: *плем'я* → *народність* → *нація*, які, на його думку, безпосередньо співвідносяться з суспільно-історичними формаціями: *плем'я* – з первіснообщинною, *народність* – з рабовласницькою і феодальною, *нація* – з капіталістичною й соціалістичною. На сьогодні ця теорія підлягає критичному аналізу, особливо – щодо зв'язку етапів формування етносу з суспільними формаціями, але загалом вчення Ю. В. Бромлея, як уже зазначалося, є вагомим внеском у розвиток етнологічної науки.

Деяко відмінний підхід до проблеми етносу представлений у соціобіологічній теорії Л. М. Гумільова. Крім зазначеної вище праці «Етногенез і біосфера землі» феномен етносу аналізується в багатьох роботах автора: «Етносфера: історія людей і історія природи», «Від Русі до Росії» та ін. Для Л. М. Гумільова етнос є біологічною, точніше – біофізичною реальністю. Автор наголошує, що етнос формується як певна

група людей, яка проживає в тих або інших природних умовах і, перебуваючи в тісному зв'язку з рідним ландшафтом, який зумовлює її існування (*дослівно російською: «кормящий и вмещающий ландшафт»*), змушена приспосовуватися до нього, виробляючи певні стереотипи поведінки. Саме ці стереотипи й зумовлюють, на думку дослідника, відмінності одного етносу від іншого. На думку автора, стереотипи поведінки, а також інші ознаки, зокрема мова, зовнішність, породжують притаманне кожному члену групи підсвідоме відчуття симпатії до тих людей, у яких ці ознаки збігаються. Це відчуття симпатії Л. М. Гумільов називає *«компліментарністю»*. Відповідно, учений розуміє *етнос* як «колектив людей, який протиставляє себе всім іншим таким же колективам, виходячи не з свідомого розрахунку, а з відчуття компліментарності – підсвідомого відчуття взаємної симпатії і спільності людей, яке визначає протиставлення «ми – вони» і поділ на «своїх і чужих» (*див. вступ до книги «Від Русі до Росії», де ця інформація викладена більш детально*). Процес *етногенезу* Л. М. Гумільов пояснює, спираючись на поняття *«пасіонарності»* – здатності людини накопичувати в своєму організмі надлишку біологічної енергії, отриманої з того ж таки ландшафту, який «вміщує та годує». Тобто, всі етапи *етногенезу* – від зародження до зникнення – Л. М. Гумільов розглядає як наслідок розподілу біологічної енергії планети (*див. вступ до книги «Від Русі до Росії», де ця інформація викладена більш детально*).

Показово, що останнім часом науковий інтерес до етнокulturологічної проблематики зростає. З'являються нові праці, уточнюється термінологія. Так, за визначенням Гамлета Теміровича Тавадова, *етнос* – «стійка людська спільнота, що історично сформувалася на певній території, має спільні риси й стійкі особливості культури (включаючи мову) й психологічного складу, а також усвідомлює свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), що фіксується в самоназві-етнонімі» [3].

За визначенням українського вченого Михайла Тиводара, *етноси* – «стійкі міжпоколінні природно та історично сформовані на певних територіях динамічні людські спільноти, що, маючи самоназву й усвідомлюючи свою єдність, протиставляють себе всім іншим аналогічним утворенням і відрізняються від них стійкими й своєрідними рисами культури, способом життя, етнічними стереотипами» [4].

Як бачимо, більшість диференційних ознак етносу, окреслених раніше, визнаються сучасними вченими й відображаються у сформульованих ними визначеннях.

Література

1. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. М., 1983.
2. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. М.: Танаис, 1994. 638 с.
3. Тавадов Г. Т. Этнология: современный словарь-справочник. М.: Диалог культур, 2007. 704 с.
4. Тиводар М. Етнологія. Львів: Видавництво «Світ», 2004. 624 с.

Питання для самоконтролю:

1. Як Ви розумієте поняття *етнічна культура*?
2. Як Ви розумієте поняття *етнічні спільноти*?
3. Як Ви розумієте поняття *етнокультурні явища*?
4. Як Ви розумієте поняття *етнокультурна специфіка*?
5. Що таке *базовий термінологічний апарат* і навіщо він потрібен культурологу?
6. Чому поняття *етнос* розглядається в етнокультурології як один із базових?
7. Поясніть співвідношення значень слів «етнос» і «народ».
8. Поясніть етимологію слова «етнос».
9. Що таке *диференційні ознаки* етносу?
10. У чому полягає проблема визначення етносу?
11. Які думки щодо проблем визначення етносу висловив Л. М. Гумільов?
12. Як називаються праці Л. М. Гумільова, в яких він розмірковує над феноменом етносу?
13. Які праці Ю. В. Бромлея, присвячені проблемі наукового осмислення феномена етносу, Вам відомі?
14. На яких диференційних ознаках етносу акцентує увагу Ю. В. Бромлей?
15. Чому теорія етносу Ю. В. Бромлея називається «соціально-культурною»?
16. Поясніть, що таке «*історичні типи етносу*» в теорії Ю. В. Бромлея. Як вони, на думку автора, пов'язані з суспільно-історичними формаціями?
17. Чому теорія етносу Л. М. Гумільова називається *соціобіологічною*?
18. Що таке *компліментарність* у теорії етносу Л. М. Гумільова?
19. Що таке *насіонарність* у теорії етносу Л. М. Гумільова?
20. Що спільного й відмінного у визначеннях етносу, запропонованих С. М. Широкогорим, Ю. В. Бромлеєм, Л. М. Гумільовим, Г. Т. Тавадовим і М. Тиводаром?

Тестові завдання до теми:

1. Етнічна культура – це ...
2. Етнокультурні явища – це ...
3. Культурологу потрібен базовий етнологічний апарат для ...
4. Одним із базових в етнокультурології є поняття ...
5. Слова «етнос» і «народ» не є абсолютними синонімами, тому що ...
6. Використання терміна «етнос» замість слова «народ» у наукових працях етнологічного, етнографічного, етнокультурологічного характеру дає можливість ...
7. У давньогрецькій мові слово *ethnos* мало такі значення: ...
8. Слово «етнічний» у значенні, більш близькому до сучасного, стали вживати ...
9. Паралельно зі словом «етноси» вчені XIX-XX століть уживали на позначення етнічних спільнот слова: ...
10. Одним із перших фундаментальних кроків у розробленні теорії етносу зробив ...
11. Основні праці С. М. Широкогорова: ...

12. Диференційні ознаки етносу – це ...
13. Феномен етносу аналізується в роботах Л. М. Гумільова: ...
14. Теорія етносу Л. М. Гумільова називається *соціобіологічною*, тому що ...
15. Для Л. М. Гумільова етнос є ... реальністю.
16. Л. М. Гумільов наголошує, що етнос формується як певна група людей, яка перебуває в тісному зв'язку з рідним ... що уможливило її існування, пристосовується до нього, виробляючи певні ... поведінки. Саме ... й зумовлюють, на думку дослідника, відмінності одного етносу від іншого.
17. За Л. М. Гумільовим, здатність людини накопичувати в своєму організмі надлишок біологічної енергії, отриманої з ландшафту, «який вміщує та годує», має назву ...
18. За Л. М. Гумільовим, компліментарність – це ... На основі компліментарності, на думку вченого, людські колективи (етноси) можуть ...
19. Феномен етносу аналізується в роботах Ю. В. Бромлея: ...
20. На думку Ю. В. Бромлея, етнічні властивості формуються в певних умовах (територіальних, природних, соціально-економічних, державно-правових), які залежать від ... змін.
21. Теорію етносу Ю. В. Бромлея називають «соціально-культурною», тому що ...
22. У своїй теорії етносу Ю. В. Бромлей обґрунтовує три ... : ... → ... → ..., які, на його думку, безпосередньо співвідносяться з ... : ... – з первіснообщинною, ... – з рабовласницькою і феодальною, ... – з капіталістичною й соціалістичною.

3. 3. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ: СТРУКТУРА ЕТНОСУ

План:

1. Поняття «структура етносу».
2. Поняття «субетнос», «етнографічна група», «етнічна група».
3. Геокультурна своєрідність українського етносу.

Вивчення етнокультурних явищ передбачає розуміння *структури етносу* – сукупності його складових та відповідних зв'язків між цими складовими. Інакше кажучи, *етнос* як цілісне утворення, як міжпоколінна людська спільнота з притаманною їй культурою у більшості випадків не є абсолютно однорідним і може включати певні територіальні «вкраплення» – *субетноси* й *етнографічні групи* – менші етнічні спільноти, які є частиною даного етносу, носіями відповідної етнокультури, але при цьому мають власну, регіональну етнокультурну специфіку.

У сучасній етнології існують дещо відмінні погляди на співвідношення понять «субетнос» і «етнографічна група». Наприклад, у підручнику Б. Савчука «Українська етнологія» поняття «етнографічна група» й «субетнічна група» ототожнюються [4, с. 41]. Також існує більш широке тлумачення субетносу, де однією з форм існування субетносу може розглядатися етнографічна група [3]. Разом з тим, у сучасній етнології переважає погляд, згідно з яким субетноси й етнографічні групи є близькими, але не тотожними поняттями, які необхідно розрізняти.

Субетнос (лат. sub – «під» і ethnos – «народ») – локальна внутрішньоетнічна група, частина етносу, яка вирізняється своїми господарськими, побутовими, культурними (у тому числі діалектними особливостями мови) та іншими специфічними рисами [3]. Подібне визначення пропонує Гамлет Тавадов: *субетнос* – частина етносу, розселена на певній території і в силу цього має культурну й мовну специфіку й елементи спільної етнічної свідомості [5].

Субетнос – етнічна одиниця в структурі етносу, що займає проміжний рівень між *мікроетнічною одиницею* (людиною, родиною – носіями етнічності) та етносом. Важливо, що субетносам притаманні елементи спільної етнічної самосвідомості й внутріетнічна самоназва – *мікроетнонім*. Таким чином, субетноси мають подвійну етнічну самосвідомість: 1 – за відношенням до цілого етносу й 2 – за відношенням до своєї субетнічної групи. На вербальному рівні це виражається приблизно так: «ми – донські козаки» й водночас – «ми – росіяни» [5].

Субетноси існують у складі багатьох етносів, особливо у тих, які займають великі території з неоднорідним ландшафтом і специфічними природними умовами (відносна замкнутість субетнічної спільноти зумовлює, зокрема, специфіку світовідчуття й особливості господарювання спільноти, що, у свою чергу, породжує відчуття своєї специфічності). Крім того, наявність субетносів у складі етносу може

бути зумовлена історичним чинником (міграціями етнічних спільнот, перебуванням їх в «чужому» етнокультурному середовищі тощо), а також релігійним чинником, зокрема – співіснуванням представників різних релігійних конфесій.

Наводячи приклади етносів, що мають у своїй структурі субетноси, Всеволод Наулко називає етноси українців, білорусів, греків, кримських татар, молдаван, циган та ін. Так, він зазначає, що серед кримських татар зберігається поділ на південно-бережних («ямсбойлю»), гірських («татлар»), центрально-кримських («орта-юлак») і степових («ногайлар») [3].

Дослідники називають такі *механізми формування субетносів*:

специфічна господарська діяльність (наприклад, субетнос *помори* у складі етносу росіян);

наявність специфічного соціального статусу (хоча б у минулому);

неповна консолідація всередині етносу (наприклад, субетноси *ерзя і мокша* у складі етносу мордви);

наслідок сепарації або міграції частини етносу (наприклад, субетнос *помори* у складі етносу росіян – нащадки представників фінно-угорських племен);

наявність конфесійних груп (наприклад, *мароніти* серед ліванських арабів);

расова відокремленість [5].

Субетноси становлять основну етноутворювальну одиницю й шляхом неантагоністичного суперництва роблять внутрішню структуру етносу більш гнучкою, не порушуючи етнічної єдності. На думку вчених, спрощення етнічної структури призводить до деградації етносу або до його руйнації, тоді як надмірне ускладнення етнічної структури веде до певної сепарації частини субетносів або етнографічних груп.

У структурі етносу, як уже зазначалося вище, виділяються також *етнографічні групи*. *Етнографічні групи* – територіальні частини етносу, що відрізняються локальною специфікою розмовної мови (особливою говіркою чи наріччям), мають особливості матеріальної й духовної культури, релігійні особливості тощо. При цьому, як наголошують прихильники цієї концепції, етнографічні групи не мають подвійної самосвідомості й відповідної самоназви, чим відрізняються від субетносу [5]. Як приклади етнографічних груп у складі російського етносу Гамлет Тавадов називає *південних і північних росіян* (ці територіальні частини російського етносу, як стверджує автор на основі етнографічних досліджень, мають специфіку матеріальної й духовної культури, діалектні особливості мови, але сприймають себе не інакше як росіяни, говорячи про себе: «мы – русские» (не мають додаткової самоназви-мікроетноніма на рівні регіональної групи і не протиставляють себе основному етносу, у складі якого перебувають). Аналогічними прикладами етнографічних груп у складі відповідних етносів є *верхні й нижні німці, верхні й нижні саксонці*.

Отже, якщо зіставити визначення субетносу й етнографічної групи, то можна побачити, що ці етнічні утворення мають більше спільних ознак, ніж відмінностей: і субетнос, і етнографічна група є частиною певного етносу, носієм відповідної етнічної культури, при цьому репрезентує її регіональний варіант (локалізована в певній частині етнічної території, має регіональні відмінності мови, матеріальної і духовної культури). Саме цим зумовлене синонімічне використання термінів «субетнос» і «етнографічна група» багатьма дослідниками. Основна відмінність між субетносом і етнографічною групою полягає в наявності чи відсутності подвійної етнічної самосвідомості: субетнос, на відміну від етнографічної групи, усвідомлює себе як етноспецифічну спільноту (має власну самосвідомість) і власний мікроетнонім. На наш погляд, ця відмінність є важливою і її не можна ігнорувати під час етнокультурологічних досліджень. Культуролог повинен замислюватися над тим, яке місце в структурі того чи іншого етносу посідає певна етнічна спільнота (що вона являє собою – субетнос чи етнографічну групу), щоб правильно аналізувати досліджувані ним етнокультурні явища.

Зверніть увагу, що субетноси й етнографічні групи, так само, як і етноси, є динамічними утвореннями: субетнос може перетворюватися на етнографічну групу і навпаки – етнографічна група може стати субетносом. Важливу роль у цьому процесі відіграє рівень етнічної самосвідомості: якщо він зростає в етнографічній групі – вона може перетворитися на субетнос, якщо субетнос втрачає етнічну самосвідомість – він перетвориться на етнографічну групу і з часом може зникнути, асимілювавшись з іншими етнічними утвореннями. Із цього випливає висновок, що кожна етнічна спільнота повинна дбати про збереження своїх етнокультурних цінностей і передавати їх від покоління до покоління так, щоб етнічна самосвідомість її представників зберігалася на належному рівні. Це є запорукою виживання етнічної спільноти в полікультурному просторі.

У складі українського етносу виділяють такі етнографічні групи: *бойки, лемки, гуцули, русини* (в Карпатському регіоні), а також *поліщуки* й *литвини* (на Поліссі). Зверніть увагу, що на їх позначення в різних джерелах використовується не тільки термін «етнографічна група», а й «субетнос», що свідчить,

- по-перше, про певну неоднозначність терміна «субетнос» (про це вже говорилося вище: в широкому розумінні субетносу етнографічна група може розглядатися як одна з його форм);
- по-друге, про динамічність етнографічних груп і субетносів і можливість трансформації етнографічної групи в субетнос (наприклад, протягом останніх десятиліть помітно зросла етнічна самосвідомість гуцулів, лемків, які все частіше заявляють про свою етнокультурну самобутність, зокрема – на різних етнічних фестивалях, в інтернет-просторі тощо, що може давати підстави для розгляду їх як субетносів у складі українського етносу);
- по-третє, про деяку необ'єктивність висновків щодо статусу цих етнічних утворень у складі українського етносу й про необхідність їх ґрунтовного

дослідження в сучасному етнокультурному просторі України. На підтвердження останньої тези звернімо увагу наведемо цитати з підручника Мирослава Дністрянського «Етногеографія України»: «Упродовж 20-30х рр. минулого століття польська влада на території Західної України всіляко відокремлювала [підкреслення наше] від українського етносу поліщуків, гуцулів, лемків. Подібні заходи застосовували й інші політичні режими (румунський, чехословацький)...»; «Згідно з методологією останнього перепису [2001 р.], громадяни України могли зазначити не лише свою етнонаціональну приналежність, але й етнографічні особливості. Оскільки такий підхід значною мірою закладав протиставлення етнонаціональної й етнографічної ідентичностей, його навряд чи можна було вважати конструктивним [підкреслення наше]... Тому кількість тих, хто ідентифікував себе з бойками, гуцулами, лемками, є значно меншою (у десять разів) від їхньої реальної кількості. Тобто, ідентифікували себе з цими етнографічними групами переважно лише ті, хто менше себе вважає українцем, ніж бойком, лемком чи гуцулом (це лише 21,4 тис. гуцулів, 672 лемки, 131 бойко, 22 литвини, 1 поліщук)» [1]. Як видно з останньої цитати, некоректність формулювання питання щодо етнічної / субетнічної ідентичності зумовила неточності в підрахунках, і загалом проблема дослідження етнічної ідентичності представників українського етносу та рівня етнічної самосвідомості представників субетнічних утворень на сьогодні залишається актуальною.

Зверніть увагу! Вивчаючи культуру етнографічних груп і субетносів, важливо враховувати такі аспекти: а) специфіку регіональних етнокультурних явищ порівняно з загальноетнічними їх виявами. Наприклад, основу українського народного костюму становить сорочка, яка на регіональному рівні має особливості крою та оздоблення. Культуролог повинен уміти виявити й проаналізувати ці особливості. Кожен регіон України (і навіть деякі села) створив оригінальні орнаменти вишивки, якою прикрашаються одяг і рушники. Зокрема, на сході переважає рослинний орнамент, на заході – геометричний. Своєрідною для кожного регіону є кольорова гама: наприклад, у північних регіонах вона більш стримана, у західних – більш яскрава. Є регіони, де переважає червоний колір візерунків на білому тлі, а, наприклад, у гуцульському селі Космач Косівського району Івано-Франківської області улюбленим кольором є жовтогарячий. Космацьку вишивку й писанку завжди можна легко відрізнити від інших саме завдяки перевазі цього яскравого оранжевого кольору та за витонченим орнаментом, який складається з великої кількості дрібних елементів і подекуди утворює суцільний «сяючий сонячний» простір. Якщо аналізувати явища матеріальної культури, то необхідно звертати увагу на матеріал, з якого виготовлено предмети побуту, костюм тощо, а також на специфіку технологій їх виготовлення. Особливою строкатістю відрізняються, наприклад, гуцульські костюми, для яких притаманні яскраві кольори вишивки, поєднання контрастних кольорів і використання різноманітних матеріалів (хутра, шкіри, бісеру, металевих елементів оздоблення). Досліджуючи явища духовної культури, зокрема, обряди, традиції, також важливо

відстежувати їх регіональну специфіку. Наприклад, на всій території України під час Різдвяно-Новорічних свят традиційно співають колядки, але кожен регіон і кожна етнографічна група мають свої, *місцеві колядки*, а також *місцеві традиції колядування*. Наприклад, у гуцульському селі Космач на Різдво першими колядують хлопчики 8-10-річного віку й підлітки, пізніше – неодружені парубки, а вже потім (наступного дня) – одружені чоловіки. При цьому чоловічі колядницькі гурти не стоять у дворі чи в хаті, як це роблять колядники в інших регіонах, а «сідають колядувати» тісним колом за столом. Дівчачі колядницькі гурти в Космачі колядують у перший день Різдва, надвечір. Тематика їхніх колядок переважно Богородична. Загалом гуцули вважають, що колядки повинні бути довгими, саме в такий спосіб демонструється повага до господарів. Місцевий дослідник гуцульських традицій Дмитро Пожоджук зазначає, що колядники традиційно не оминали жодної хати, але, якщо в чийсь хаті лунала коротка колядка, то для господарів це був сигнал, що вони своєю поведінкою викликали невдоволення громади. Під час етнокультурологічних досліджень необхідно також враховувати: **б) унікальні етнокультурні явища, які притаманні саме тій чи іншій етнічній чи субетнічній спільноті**, наприклад, технологію виготовлення народного музичного інструмента – трембіти, яка збереглася «саме в цьому селі»; обряд (календарний або родинно-побутовий), якого немає ніде, крім певного субрегіону, де проживає досліджувана етнографічна група. Зрозуміло, що говорити про «унікальні явища» може тільки той, хто добре знає явища культури в загальноетнічному вимірі, тому майбутній культуролог повинен намагатися якнайглибше пізнати етнокультуру як систему (для цього, звичайно ж, більше читати відповідної наукової літератури), і на тлі «загального» тоді буде коректно розглядати «унікальне». Поки майбутній культуролог ще не сформував системного бачення етнокультури, йому необхідно спочатку якнайточніше фіксувати інформацію (наприклад, під час етнографічної практики записати й зафотографувати все, що стосується досліджуваного явища культури), а вже потім, спираючись на праці фахівців, ретельно проаналізувати матеріал на предмет виявлення етнокультурної специфіки). Специфічні етнокультурні явища нерідко мають *специфічні назви*, отже, необхідно відстежувати **в) особливості мови представників певного етносу, субетносу, етнографічної групи**. Нерідко діалектні слова позначають саме унікальні явища культури, наприклад, *та'їстра* – невелика полотняна, прикрашена вишивкою торбинка, що доповнює гуцульський костюм, *ма'чинка* – у гуцулів страва, подібна до грибного соусу, що може ставитися на Свят-Вечір на стіл як одна з 12-ти страв. Подекуди діалектні слова є синонімами загальнонародних назв реалій, наприклад: *когут* – *півень*, *вуйко* – *дядько*, *чічка* – *квітка* тощо, у контексті спілкування з представниками субетносів і етнографічних груп їх необхідно розуміти. Отже, етнокультурологічні дослідження субетносів і етнографічних груп мають поєднуватися з *етнолінгвістичними*. На сьогодні для етнокультурологічних досліджень важливо враховувати також **г) динаміку етнокультурних явищ**, зокрема – на субетнічному рівні. Так, наприклад, сучасна культура гуцулів, лемків, бойків тощо зазнала певних змін порівняно з культурою XIX – початку XX століття. Тому монографії дослідників,

написані в попередні десятиліття, містять цінну етнографічну інформацію, яку доцільно зіставити з новими фактами, відстежити, в якому стані перебувають нині описані вченими етнокультурні явища, які відбулися зміни, трансформації тощо.

Крім розкритих вище понять «*субетнос*» і «*етнографічна група*» необхідно з'ясувати поняття «*етнічна група*». У деяких джерелах цей термін вживається як синонімічне до поняття «етнічна спільнота» чи «етнографічна група». Разом з тим, в етнологічній сфері, особливо – у наукових працях кінця ХХ-початку ХХІ століть терміном *етнічна група* позначається «*частина, («уламок» етносу – племені, народності, нації), яка через певні обставини відділилася від ядра етносу й функціонує поза ним, в іншому етнокультурному середовищі*» [5]. Таким чином, на етнічній території одного етносу «А» в силу певних обставин опиняється частина зовсім іншого, «чужого» етносу «Б», і цю етнічну групу, незважаючи на спільність території, не можна розглядати у структурі етносу «А».

Етнічна група має спільну з рідним етносом мову, елементи матеріальної й духовної культури (традиції, звичаї), усвідомлює спільність походження, своєї історії з рідним етносом. Приклади етнічних груп: *українці Канади, греки Приазов'я, молдавани, роми, татари, євреї на території України*. У політичному контексті поняття «етнічні групи» співвідносне з поняттям «етнічні меншини».

Етнічні групи існують у двох станах: а) компактному (= «етноареальні групи» – проживають компактно, сконцентровані на певній території, наприклад, *греки Приазов'я*); б) дисперсному (= «етнодисперсні групи», наприклад, *роми, євреї*).

З часом етнічні групи можуть втрачати свою мовно-культурну своєрідність і асимілюватися з етносами, серед яких проживають. Вирішальну роль у цій ситуації відіграє рівень етнічної самосвідомості спільноти і її здатність транслювати свої етнокультурні цінності від покоління до покоління. Мирослав Дністрянський у книзі «Етногеографія України» аналізує стан української спільноти Кубані. Зокрема він наводить таку статистику: за переписом 1926 р. кількість українців Кубані становила близько 1 млн. 674 тис. осіб, це приблизно 47,1% від загальної кількості населення. У 30-х роках, внаслідок політики русифікації, закриття всіх україномовних закладів кількість людей, які ототожнювали себе з українським етносом, різко зменшилася. За переписом 1959 р. на Кубані зафіксовано лише 145,6 тис. українців. За переписом 2002 р. – всього 131,8 тис. українців. Це переважно іммігранти з України повоєнного періоду. А нащадки давніх українців Кубані вже здебільшого вважають себе росіянами [1].

Одним із важливих аспектів сучасних етнокультурологічних досліджень є вивчення культур етнічних груп (етнічних меншин) у полікультурних державах, регіонах. Цікаву етнокультурну палітру має Україна, на території якої проживають десятки етнічних груп, зокрема – росіяни, євреї, татари, роми, поляки, караїми, білоруси, вірмени, греки та ін.. Це зумовлено, насамперед, історичним чинником; тривалим перебуванням етнічних українських земель у складі інших держав, суспільними

процесами радянського періоду, що зумовили різноманітні міграції народів та міжетнічні контакти.

Отже, кожен регіон України має етнокультурну специфіку, яка зумовлена як регіональними особливостями власне української культури (включаючи культуру етнографічних груп), так і різноманітними культурними явищами представників інших етносів (етнічних груп). Етнокультурологічні дослідження, спрямовані на вивчення етнокультурного простору країни на сьогодні є надзвичайно актуальними.

Література

1. Дністрянський М. Етногеографія України, Львів. 2002.
2. Культура і побут населення України / За ред. В. І. Наулка. К., 1993.
3. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. К., 1998.
4. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ». 2004. 560 с.
5. Тавадов Г. Т. Этнология: современный словарь-справочник. М. : Диалог культур, 2007. 704 с.

Контрольні питання до теми:

1. Як Ви розумієте поняття «структура етносу»? Які складові у структурі етносу можете назвати?
2. Хто з вітчизняних та зарубіжних учених досліджував проблеми етнічних структур?
3. Що таке «субетноси»? Прокоментуйте основні підходи до розуміння субетносу. Наведіть приклади субетносів.
4. Які існують механізми виникнення субетносів?
5. Що таке «етнографічна група»? Наведіть приклади етнографічних груп українського та інших етносів.
6. У чому полягає різниця між етнографічною групою і субетносом, що між ними спільного?
7. Чи можливий перехід субетносу в етнографічну групу і навпаки? Від чого це залежить?
8. Чому етнографічні групи українського етносу в деяких джерелах називають субетносами? Які підстави існують для цього?
9. Які аспекти необхідно враховувати, вивчаючи культуру етнографічних груп і субетносів? Прокоментуйте кожен з них, спираючись на конкретні приклади з лекції. По можливості доповніть відповідь власними прикладами.
10. Що таке «етнічні групи»? Які існують розбіжності у трактуванні цього поняття?

11. Яке значення закріпилося в етнологічній науці за термінологічними словосполученням «етнічні групи»?
12. В яких формах можуть існувати етнічні групи?
13. Чи можуть етнічні групи асимілюватися до сусідніх етносів? Чи можна запобігти цьому процесу?
14. Наведіть приклади етнічних груп на території України. До структури яких етносів вони входять?
15. Чим пояснюється присутність цих етнічних груп на території України?
16. Чим зумовлена етнокulturна специфіка України?
17. Які напрями дослідження етнокulturної специфіки є актуальними?

Тестові завдання до теми:

1. Структура етносу – це
2. Субетнос - це.....
3. Етнографічна група – це
4. Механізми формування субетносів:
5. Приклади субетносів:
6. Приклади етнографічних груп українського етносу:.....
7. Різниця між етнографічною групою і субетносом полягає в тому, що...
8. Спільним між етнографічною групою і субетносом є те, що.....
9. Субетнос може перетворитися на етнографічну групу, якщо.....
10. Етнографічна група може перетворитися на субетнос у разі
11. Етнічні групи – це.....
12. Етнічні групи існують у двох станах:
13. Етноареальні групи – це....., наприклад:.....
14. Етнодисперсні групи – це, наприклад.....
15. Мирослав Дністрянський у книзі «Етногеографія України», аналізуючи стан української спільноти Кубані, наводить статистичні дані, які свідчать про.....
16. Приклади етнічних груп на території України:
17. Динаміка етнокulturних явищ – це
18. Унікальні етнокulturні явища – це....., наприклад:.....
19. Нерідко діалектні слова позначають унікальні явища культури, наприклад:
20. Одним із важливих аспектів сучасних етнокulturологічних досліджень є вивчення.....

3. 4. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЇ: ФЕНОМЕН ЕТНІЧНОСТІ

План:

1. Проблема наукового визначення поняття етнічності.
2. Співвідношення понять «етнічність», «етнічна самосвідомість» і «етнічна ідентичність».

Майбутньому культурологу необхідно засвоїти базовий *термінологічний апарат* – термінологічні слова й словосполучення, за допомогою яких можна описати явища етнічних культур. У ХХ столітті до наукового обігу увійшли терміни «етнос», «етнічність» та інші базові поняття етнонаціональної проблематики. У 1974 році у Нью-Йорку було випущено журнал «Етнічність». Також у ХХ столітті з'явилися численні енциклопедичні видання, словники, монографії, так чи інакше пов'язані з феноменом етнічності, що свідчить про важливість цього поняття для сучасної науки й про прагнення науковців дати його чітке тлумачення. Разом з тим, на початок ХХІ століття вчені поки що не дійшли згоди у визначенні феноменів «етнос», «етнічність», «нація», «націоналізм». Це пов'язано зі складністю й багатоаспектністю згаданих вище феноменів: «... у цих категоріях поєднано стільки різноманітних ознак, що врахувати їх усі вкрай складно» [3]. Поняття етнічності детально аналізується в роботі Н. В. Кокшарова «Етнічність. Етнос. Нація. Націоналізм» [3]. У цій статті пропонується найбільш узагальнене тлумачення поняття етнічності, а саме: «**Етнічність – широко використовувана в науці категорія, що позначає існування культурно-відмінних (етнічних) груп і форм ідентичності**» [3].

Вперше термін «етнічність» у світовій науковій практиці використав Ллойд Уорнер та його колеги в 40-і роки ХХ століття [3]. У 1976 році американські соціологи Н. Глейзер і Д. Мойніхен визначили етнічність так: «... ті форми ідентифікації, які ґрунтуються на різноманітних соціальних реаліях, таких, як релігія, мова і національне походження, мають дещо спільне (так, наприклад, для посилання на всі ці поняття використовується новий термін – «етнічність» (Glezer N., Moynihan D. P. (Hg.) *Ethnicity: Theory and Experience. Cambridge (USA), 1976, p.18*). На думку Б. Андерсона, Е. Хобсбаума та ін., явище етнічності є універсальним і всезагальним. *Етнічність – загальнолюдський* спосіб вираження лояльності до культури свого народу, й територія її дії охоплює всю, без винятку, земну кулю [3].

На думку дослідника В. Тишкова, існують певні характеристики, притаманні спільнотам, що дозволяють вважати ці спільноти етнічними або говорити про наявність *етнічності* як такої, а саме:

«... – визнані членами групи уявлення про спільне територіальне й історичне походження, єдина мова, спільні риси матеріальної і духовної культури;

– політично оформлені уявлення про батьківщину й особливі інститути, як, наприклад, державність, які можуть вважатися частиною того, що становить поняття «народ»;

– відчуття специфічності (рос. «отличительности»), тобто усвідомлення членами групи своєї приналежності до неї, й породжені цим усвідомленням форми солідарності й спільні дії» [7, С. 229]. Спираючись на викладені вище характеристики, В. Тишков визначає *етнічність* як «форму соціальної організації культурних відмінностей» [7, С. 230], а *етнічну спільноту (народ)* як «спільність на основі культурної самоідентифікації за відношенням до інших спільнот, з якими вона перебуває у фундаментальних зв'язках» [7, С. 230].

Інші дослідники наголошують також на расовому аспекті етносу, етнічності.

Отже, етнічність – складне багаторівневе поняття. *Зверніть увагу!* Аналізуючи зміст поняття «етнічність», важливо зауважити, що в певних контекстах воно позначає, по-перше, сукупність ознак, притаманних певному етносу, по-друге, уявлення людини (а) або уявлення людської спільноти (б) про свою етнічну приналежність, що зближає поняття етнічності з поняттям *ідентичності*. На рівні психоаналізу *етнічність* розглядається як суб'єктивний досвід особистості, а в соціологічних дослідженнях – як соціокультурна спільність, що ґрунтується на сукупності історичного минулого й повсякденних форм спілкування.

Етнічність має два рівні – особистісний і груповий. Особистісний рівень етнічності – це ототожнення індивіда зі своїм етносом, реалізація себе в цьому етносі (у такому значенні поняття «етнічність» є синонімом до поняття «*етнічна ідентичність індивіда*»). На сьогодні все більше вчених дотримуються думки, що етнічність є одним із проявів загальнолюдського процесу індивідуальної адаптації особистості, для якої необхідне знання своїх «витоків». Етнічність / етнічна ідентичність є індивідуальною складовою людської особистості: для індивіда – особистості – необхідно знати свої витоки, щоб «перебувати в системі координат». Цєю «*системою координат*» для індивіда є *культура свого народу*. Етнічність індивіда складається із сукупності факторів: кровна родинна спорідненість, расова приналежність, релігійна, традиційна політична організація. При цьому, жоден із цих факторів сам по собі не переводить етнічність у площину національного [3]. *Груповий рівень етнічності* – це власне етнічна спільність (сукупність ознак (1), притаманних певному етносу), а також усвідомлення людською спільнотою (2) своєї спільності й відмінності від інших подібних спільнот. В останньому (2-му) значенні поняття етнічність є синонімом до поняття «*етнічна самосвідомість*» (див. у попередній лекції *диференційні ознаки етносу*). Необхідною умовою принципу етнічності (на груповому рівні) є установка «ми – вони» в суспільній свідомості, що ґрунтується на уявленні про межі між етносами й вербально може бути виражена так: «*ми – українці, а вони – французи / німці / китайці* тощо». Можна погодитися з думкою Томаса Еріксена, що *етнічність* – аспект соціальної

взаємодії між людьми, які вважають себе культурно відмінними від інших груп, з якими у них підтримується мінімум соціальних контактів [3].

У західній, зокрема американській соціології, термін *етнічність* найчастіше застосовують для характеристики етнічних меншин і діаспорних груп. Учені пострадянського простору під *етнічністю* переважно розуміють *сукупність спільних і тривких цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості, що визначають природу певної етнічної спільноти*. Автори «Короткого етнологічного словника» (Москва, 1995) визначають *етнічність* як універсальну категорію, яка забезпечує найповнішу розгорнуту характеристику того чи іншого народу, взятого як окрема специфічна спільнота, відмінна своєю культурно-історичною своєрідністю від усіх інших. Український учений А. Пономарьов дотримується аналогічної думки і вважає, що феномен *етнічності* відображає багатобарвність культурної картини народу. При цьому наголошується, що *етнічність* означає складну систему суспільних стосунків, що пов'язують *етнофора* (носія етнічних цінностей) з *етнічним середовищем* – родиною, громадою, суспільством загалом. Подібне тлумачення феномена *етнічності* знаходить у підручнику Бориса Савчука «Українська етнологія» (Івано-Франківськ, 2004): «*етнічність* – «сукупність специфічних спільних ознак у вигляді традиційних цінностей і вірувань, норм життєдіяльності, усвідомлення індивідуальної чи групової спорідненості, прагнення зберегти свою етнічність та ідентичність, які забезпечують розуміння внутрішньої єдності етнічної групи та її відмінності від інших спільнот» [9, с. 29].

Підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що етнічність як сукупність ознак етносу характеризується такими аспектами:

- етнічність передбачає ідентифікацію між різними етнічними спільнотами за принципом «ми – вони», а також самоідентифікацію індивіда в межах етнічної спільноти; у цьому контексті визначальну роль відіграє сукупність етнокультурних рис; важливим для етнічної ідентифікації є також усвідомлення спільної історичної батьківщини (наприклад, для етносу ромів, що перебуває в дисперсному в чужому етнокультурному середовищі);
- етнічність виявляється через стосунки різних етнічних спільнот, завдяки чому можливе їх зіставлення, усвідомлення відмінностей «своєї» етнічної групи від «чужої». Етнічність існує тоді, коли усвідомлюється така відмінність;
- «етнічність є системою традиційних символів, що сприяють збереженню внутрішньої єдності й консолідації етнічної спільноти» [9, с. 29].

Між етнічністю як сукупністю ознак групи й етнічністю як проявом ідентичності існує зв'язок. Саме наявність у тієї чи іншої етнічної спільноти певного комплексу ознак сприяє усвідомленню членами цієї групи своєї колективної ідентичності. *Зверніть увагу!* Етнодиференціюючі ознаки (=диференційні ознаки етносу) є змінними в часовому відношенні. На певному

– політично оформлені уявлення про батьківщину й особливі інститути, як, наприклад, державність, які можуть вважатися частиною того, що становить поняття «народ»;

– відчуття специфічності (*рос. «отличительности»*), тобто усвідомлення членами групи своєї приналежності до неї, й породжені цим усвідомленням форми солідарності й спільні дії» [7, С. 229]. Спираючись на викладені вище характеристики, В. Тишков визначає *етнічність* як «форму соціальної організації культурних відмінностей» [7, С. 230], а *етнічну спільноту (народ)* як «спільність на основі культурної самоідентифікації за відношенням до інших спільнот, з якими вона перебуває у фундаментальних зв'язках» [7, С. 230].

Інші дослідники наголошують також на *расовому* аспекті етносу, етнічності.

Отже, етнічність – складне багаторівневе поняття. *Зверніть увагу!* Аналізуючи зміст поняття «етнічність», важливо зауважити, що в певних контекстах воно позначає, по-перше, *сукупність ознак*, притаманних певному етносу, по-друге, *уявлення людини (а) або уявлення людської спільноти (б) про свою етнічну приналежність*, що зближає поняття етнічності з поняттям *ідентичності*. На рівні психоаналізу *етнічність* розглядається як суб'єктивний досвід особистості, а в соціологічних дослідженнях – як соціокультурна спільність, що ґрунтується на сукупності історичного минулого й повсякденних форм спілкування.

Етнічність має два рівні – особистісний і груповий. Особистісний рівень етнічності – це ототожнення *індивіда* зі своїм етносом, реалізація себе в цьому етносі (у такому значенні поняття «етнічність» є синонімом до поняття «*етнічна ідентичність індивіда*»). На сьогодні все більше вчених дотримуються думки, що етнічність є одним із проявів загальнолюдського процесу індивідуальної адаптації особистості, для якої необхідне знання своїх «витоків». Етнічність / етнічна ідентичність є індивідуальною складовою людської особистості: для індивіда – особистості – необхідно знати свої витoki, щоб «перебувати в системі координат». Цією «*системою координат*» для індивіда є *культура свого народу*. Етнічність індивіда складається із сукупності факторів: кровна родина спорідненість, расова приналежність, релігійна, традиційна політична організація. При цьому, жоден із цих факторів сам по собі не переводить етнічність у площину національного [3]. *Груповий рівень етнічності* – це власне етнічна спільність (*сукупність ознак (1)*, притаманних певному етносу), а також *усвідомлення людською спільнотою (2)* своєї спільності й відмінності від інших подібних спільнот. В останньому (2-му) значенні поняття етнічність є синонімом до поняття «*етнічна самосвідомість*» (*див. у попередній лекції диференційні ознаки етносу*). Необхідною умовою принципу етнічності (на груповому рівні) є установка «ми – вони» в суспільній свідомості, що ґрунтується на уявленні про межі між етносами й вербально може бути виражена так: «*ми – українці, а вони – французи / німці / китайці тощо*». Можна погодитися з думкою Томаса Еріксена, що *етнічність* – аспект соціальної

взаємодії між людьми, які вважають себе культурно відмінними від інших груп, з якими у них підтримується мінімум соціальних контактів [3].

У західній, зокрема американській соціології, термін *етнічність* найчастіше застосовують для характеристики етнічних меншин і діаспорних груп. Учені пострадянського простору під *етнічністю* переважно розуміють *сукупність спільних і тривких цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості, що визначають природу певної етнічної спільноти*. Автори «Короткого етнологічного словника» (Москва, 1995) визначають *етнічність* як універсальну категорію, яка забезпечує найповнішу розгорнуту характеристику того чи іншого народу, взятого як окрема специфічна спільнота, відмінна своєю культурно-історичною своєрідністю від усіх інших. Український учений А. Пономарьов дотримується аналогічної думки і вважає, що феномен *етнічності* відображає багатобарвність культурної картини народу. При цьому наголошується, що *етнічність* означає складну систему суспільних стосунків, що пов'язують *етнофора* (носія етнічних цінностей) з *етнічним середовищем* – родиною, громадою, суспільством загалом. Подібне тлумачення феномен *етнічності* знаходить у підручнику Бориса Савчука «Українська етнологія» (Івано-Франківськ, 2004): «*етнічність* – «сукупність специфічних спільних ознак у вигляді традиційних цінностей і вірувань, норм життєдіяльності, усвідомлення індивідуальної чи групової спорідненості, прагнення зберегти свою етнічність та ідентичність, які забезпечують розуміння внутрішньої єдності етнічної групи та її відмінності від інших спільнот» [9, с. 29].

Підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що етнічність як сукупність ознак етносу характеризується такими аспектами:

- етнічність передбачає ідентифікацію між різними етнічними спільнотами за принципом «ми – вони», а також самоідентифікацію індивіда в межах етнічної спільноти; у цьому контексті визначальну роль відіграє сукупність етнокультурних рис; важливим для етнічної ідентифікації є також усвідомлення спільної історичної батьківщини (наприклад, для етносу ромів, що перебуває в дисперсному в чужому етнокультурному середовищі);
- етнічність виявляється через стосунки різних етнічних спільнот, завдяки чому можливе їх зіставлення, усвідомлення відмінностей «своїї» етнічної групи від «чужої». Етнічність існує тоді, коли усвідомлюється така відмінність;
- «етнічність є системою традиційних символів, що сприяють збереженню внутрішньої єдності й консолідації етнічної спільноти» [9, с. 29].

Між етнічністю як сукупністю ознак групи й етнічністю як проявом ідентичності існує зв'язок. Саме наявність у тієї чи іншої етнічної спільноти певного комплексу ознак сприяє усвідомленню членами цієї групи своєї колективної ідентичності. *Зверніть увагу! Етнодиференціюючі ознаки (=диференційні ознаки етносу) є змінними в часовому відношенні. На певному*

етапі життя етносу ті чи інші етнодиференціюючі ознаки стають більш або менш значущими. Так, найбільш ранніми ознаками для людських спільнот були усвідомлення кровної спорідненості, спільності походження. Пізніше етнодиференціюючими ознаками стають: антропологічні характеристики, територія, мова, релігія, історична пам'ять, спільність історичної долі, цінності, норми, традиції, спосіб життя тощо.

Отже, підсумовуючи погляди науковців на феномен етнічності, будемо розрізняти такі значення відповідного терміна:

- етнічність – сукупність певних характеристик людської спільноти;
- етнічність – ідентичність (колективна / індивідуальна);
- етнічність – відносини, форма міжкультурної взаємодії.

Література

1. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. М., 1983.
2. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. М. : Танаис, 1994. 638 с.
3. Кокшаров Н. В. Этничность. Этнос. Нация. Национализм [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://credonew>.
4. Лурье С. В. Национализм, этничность, культура: Категории науки и историческая практика. *Общественные науки и современность*. 1999. № 4.
5. Тавадов Г. Т. Этнология: современный словарь-справочник. М. : Диалог культур, 2007. 704 с.
6. Тиводар М. Этнология. Львів: Видавництво «Світ», 2004. 624 с.
7. Тишков В. А. Этнология и политика. М.: Наука, 2001.
8. Торопова Е. Л. Феномен «маргинальной» этничности в антропологии Великобритании и США. *Этнографическое обозрение*. 1999. № 2.
9. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 560 с.

Контрольні питання до теми:

1. Коли до наукового обігу увійшли терміни «етнос», «етнічність» та інші базові поняття етнонаціональної проблематики?
2. Хто з учених ввів до наукового обігу термін «етнічність»?
3. Чим зумовлена складність визначення понять «етнос», «етнічність»?
4. Як витлумачується феномен етнічності в роботі Н. В. Кокшарова «Етнічність. Етнос. Нация. Націоналізм»?
5. Хто з учених називає явище етнічності «універсальним», «загальнолюдським»? Які існують підстави для цього?

6. Які характеристики, притаманні людським спільнотам, на думку дослідника В. Тишкова, дозволяють вважати ці спільноти етнічними або говорити про наявність етнічності як такої?
7. Як Ви розумієте тезу: «Етнічність – складне багаторівневе поняття»?
8. Як Ви розумієте поняття «Особистісний рівень етнічності»?
9. Як Ви розумієте поняття «Груповий рівень етнічності»?
10. Як пов'язані поняття «етнічність» і «етнічна ідентичність»? Чому для людини є важливою її етнічна ідентичність?
11. Як пов'язані поняття «етнічність» і «етнічна самосвідомість»?
12. Як розуміють етнічність учені пострадянського простору?
13. Як розуміють етнічність автори «Короткого етнологічного словника»?
14. Як розуміють етнічність українські вчені, зокрема – ті, чії думки наводяться в лекції?
15. Як можна витлумачувати етнічність: а) з погляду психології; б) з погляду соціології; в) з погляду культурології?
16. Якщо етнічність розглядати як сукупність певних ознак людської спільноти – то які саме ознаки мають на увазі?
17. Хто такі *етнофори*?
18. У чому полягає зв'язок між етнічністю як сукупністю ознак групи й етнічністю як проявом ідентичності?
19. Назвіть основні етнодиференціюючі ознаки (диференційні ознаки етносу).
20. Етнодиференціюючі ознаки в часовому відношенні є змінними чи постійними? Які з них вважаються найбільш ранніми?
21. Як Ви розумієте тезу: «Етнічність – це ідентичність (колективна / індивідуальна)?
22. Як Ви розумієте тезу: «Етнічність – відносини, форма міжкультурної взаємодії»?

Тестові завдання до теми:

1. Терміни «етнос», «етнічність» та інші базові поняття етнонаціональної проблематики увійшли до наукового обігу у ... столітті.
2. У 1974 році у Нью-Йорку було випущено журнал...
3. У статті Н. В. Кокшарова «Етнічність. Етнос. Нація. Націоналізм» пропонується узагальнене тлумачення поняття етнічності, а саме:...
4. У 1976 році американські соціологи Н. Глейзер і Д. Мойніхен визначили етнічність так:...
5. На думку Б. Андерсона, Е. Хобсбаума та ін., явище етнічності є універсальним і всезагальним і визначається як ...

6. На думку дослідника В. Тишкова, існують певні характеристики, притаманні спільнотам, що дозволяють вважати ці спільноти етнічними або говорити про наявність *етнічності* як такої, а саме:...
7. Етнічність індивіда складається із сукупності факторів:...
8. Необхідною умовою принципу етнічності (на груповому рівні) є установка «ми – вони» в суспільній свідомості, що ґрунтується на уявленні про межі між етносами й вербально може бути виражена так:...
9. На думку Томаса Еріксена, *етнічність* – це ...
10. У західній (зокрема американській) соціології термін *етнічність* найчастіше застосовують для характеристики (чого?)...
11. Поняття *особистісний рівень етнічності* (ототожнення *індивіда* зі своїм етносом, реалізація себе в цьому етносі) є синонімом до поняття «*етнічна... індивіда*».
12. Учені пострадянського простору під *етнічністю* переважно розуміють...
13. Український учений А. Пономарьов вважає, що феномен *етнічності* відображає...
14. *Етнофори* – це...
15. *Етнічне середовище* – це...
16. У підручнику Бориса Савчука «Українська етнологія» (Івано-Франківськ, 2004) феномен *етнічності* знаходить таке тлумачення:...
17. Між етнічністю як сукупністю ознак групи й етнічністю як проявом ідентичності існує такий зв'язок:...
18. В. Тишков визначає *етнічну спільноту (народ)* як...
19. Найбільш ранніми етнодиференціальними ознаками для людських спільнот були: ...
20. До основних диференційних ознак етносу належать такі: ...

3. 5. ЕТНОКУЛЬТУРНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

План:

1. *Сутність етногеографічного аспекту дослідження української культури та його актуальність.*
2. *Етнокультурне / історико-етнографічне / етнографічне районування України як наукова проблема.*
3. *Етнокультурні / історико-етнографічні регіони України у світлі сучасних наукових концепцій.*

Культура українського народу характеризується як універсальними загальноетнічними ознаками, так і регіональними особливостями. Формування цілісного уявлення про етнокультурний простір України передбачає врахування як універсальних типологічних рис української етнічності, так і її регіональних особливостей, що зумовлює актуальність *етногеографічного аспекту дослідження культури*.

Регіональні особливості культури зумовлені комплексом чинників, зокрема – географічним та історичним: різноманіттям природно-географічних умов української етнічної території, характером історичного розвитку окремих регіонів, культурними зв'язками з представниками інших етнічних спільнот. Для глибокого й детального дослідження регіональної етнокультурної специфіки в системі української етнокультури науковці здійснюють *районування (етнокультурне / етнографічне / історико-етнографічне)*.

Хоча наявність регіональної специфіки української культури в межах етнічної території є очевидним, у сучасній науці (зокрема – в історії, етнології, культурології, діалектології) *існують різні підходи до виділення етнокультурних / етнографічних / історико-етнографічних регіонів*, що пояснюється широким спектром і динамікою типологічних ознак регіональних утворень, а також специфікою предмета дослідження в системі тієї чи іншої науки. Так, *важливими критеріями для здійснення районування є*: самобутність історичного розвитку, специфіка природних умов, етнічний склад населення, особливості мови, матеріальної й духовної культури. З огляду на це, в сучасних наукових джерелах співіснують такі дефініції, як: «історико-етнографічний» / «етнографічний» / «етнокультурний регіон» / субрегіон», «історико-географічна область», «природно-історична область», які фактично можуть використовуватися для позначення однієї й тієї ж території, але акцентують увагу на певних чинниках (історичному, географічному, антропологічному, мовному, культурному тощо).

Історико-етнографічний район (регіон) в сучасній етнологічній науці розглядається як етнотериторіальне утворення в межах усієї етнічної території, «...яке за історичною долею та етнічними особливостями є самобутнім, зафіксованим в історичних документах і відтвореним у крайовій символіці та історичній пам'яті людей» [17]. Як бачимо, у цьому визначенні акцентовано увагу на взаємозв'язку етнічної

спільноти з її етнічною територією, на історичних аспектах формування регіону та його етнічній самобутності.

В історичній науці важливим є дослідження процесу становлення історико-етнографічних регіонів. На різних етапах українського етно- й культурогенезу районування України мало свою специфіку. У текстах давніх руських літописів зафіксовано такі територіальні / етнотериторіальні утворення: Галицька земля, Холмщина, Подолля, Покуття, Сівера, Волинь, Чернігівщина, Україна, Запорожжя та інші. У VI – IX століттях на території України диференціювалися місця поселень племінних утворень (полян, сіверян, древлян, дулібів, уличів, тиверців, білих хорватів та інших). У X – XIV століттях (як наслідок дроблення Київської держави на окремі землі й князівства) виділилися такі регіони: Київщина, Переяславщина, Чернігівщина, Сіверщина, Галицька земля, Холмщина, Поділля, Волинь, Карпатська Україна, Брацлавщина. У XV – XIX століттях районування України детермінувалося колонізацією її території сусідніми державами (Великим князівством Литовським, Річчю Посполитою, Угорщиною, Австрією, Австро-Угорщиною, Румунією, Туреччиною, Росією), які відрізнялися політичним устроєм, рівнем економічного розвитку, етноконфесійною ситуацією тощо. Усе це не могло не позначитися на специфічності етнокультурного простору України та її окремих територій.

Наукові етногеографічні дослідження України актуалізувалися у XX столітті. У 1956 році в результаті спільної наради (в якій узяли участь фольклористи, діалектологи, історики, економісти, мистецтвознавці) з проблем етнографічного районування України, проведеної в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, було запропоноване етнографічне районування України кінця XIX – початку XX століття з виокремленням таких територіальних утворень: Полісся, Карпати, Правобережна й Лівобережна Україна (Подніпров'я), Галичина, Степова Україна. Це районування не можна вважати досконалим, оскільки воно не враховує регіональних особливостей в Правобережній Україні, Північній Буковині й Закарпаття, а також призводить до часткового накладання регіонів Карпат і Галичини (остання охоплює північні схили Карпат).

Після цього питання етнографічного районування України доопрацьовувалися на основі сучасних теорій і концепцій із залученням нового фактичного матеріалу. На сьогодні все ще існують дискусійні питання, пов'язані з районуванням (що відображається і в картографуванні етнографічних, етнокультурних регіонів), однак найбільш прийнятним є *поділ території України на три великі регіони*: Поліський (Північний), Центрально-Східний (Південно-Східний) і Західний (Південно-Західний), у складі яких виокремлюються райони й підрайони (субрегіони). Так, у Південно-Східному регіоні виділяються: Середня Наддніпрянщина, Полтавщина й Слобожанщина, Південь (де на рівні субрегіонів зі специфічними етнокультурними реаліями можна розглядати Подунав'я, Причорномор'я, Донщину, Крим); у Південно-Західному – Поділля, Волинь, Карпати (з субрегіоном Гуцульщина) й Прикарпаття (з субрегіонами: Опілля, Бойківщина, Покуття); Закарпаття (з субрегіоном Лемківщина);

Полісся поділяється на Східне (Наддеснянське) й Західне (Прип'ятське), а також за сучасним адміністративно-територіальним районуванням (за назвою областей) – Волинське, Рівненське, Житомирське, Київське, Чернігівське).

На сьогодні межі між етнографічними регіонами України є нестійкими: у сучасному культурному просторі внаслідок глобалізаційних і трансформаційних процесів відбувається постійне «стирання» місцевих етнотериторіальних рис української етнокультури. З одного боку, це може потрактовуватися як осучаснення традиційної культури й консолідація в системі національної культури, а з іншого боку – як небезпечні процеси, що призводять до втрати самотніх етнокультурних явищ. Відповідно, у XXI столітті, у контексті етнокультурних процесів сьогодення, вивчення й збереження етнокультурної, етнорегіональної специфіки української культури є необхідними механізмами зміцнення етнічної й національної свідомості українців і української державності.

Контрольні питання до теми:

1. У чому полягає сутність етногеографічного аспекту дослідження української культури?
2. У чому полягає актуальність етногеографічного аспекту дослідження української культури?
3. Чим зумовлені регіональні особливості української культури?
4. Чим пояснюється існування різних підходів до виділення етнокультурних / етнографічних / історико-етнографічних регіонів України?
5. За якими основними критеріями виділяються етнокультурні / етнографічні / історико-етнографічні регіони України?
6. Що таке «історико-етнографічний регіон»?
7. Як здійснювалося районування України до XX століття?
8. Які етнотериторіальні утворення були виокремлені на території України кінця XIX – початку XX століття в 1956 році в результаті наукової наради, проведеної в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР?
9. Які етнокультурні регіони (субрегіони) України виділяють сучасні науковці?
10. Чому в XXI столітті важливо вивчати етнорегіональну специфіку української культури?

Практичні завдання до теми:

1. Уважно розгляньте карту етнографічних регіонів, вміщену в додатку А.
2. Здійсніть етнокulturологічну характеристику явищ матеріальної й духовної культури різних регіонів України, за схемами, вміщеними в розділі 4. 2.

3. 6. ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ПОДІЛЛЯ

План

1. Етнічні спільноти на теренах сучасної України (загальний огляд).
2. Етнокультурна палітра Поділля.
3. Особливості культурного життя німецької етнічної спільноти у м. Вінниця.
4. Особливості культурного життя єврейської громади м. Вінниці

У культурному просторі України як і в попередні віки, так і на початку XXI ст., крім представників українського етносу, є багато регіональних та локальних комплексів традиційної культури інших етнічних спільнот (див. додаток Б).

За даними Всеукраїнського перепису 2001 р., в Україні проживало 48 млн. 487 тисяч осіб. Окрім українців (37 млн. 541,7 тис.; 77,8%) і росіян (8 млн. 334 тис.; 17,3%), близько 5%, припадало на представників неукраїнських корінних етносів та інші національні меншини. Серед останніх були представники ще 9 національностей чисельністю від 275,8 тисяч (білоруси) до 100 тис. осіб (вірмени). Крім вище названих: молдавани (258,6 тис.), кримські татари (248,2 тис.), болгарари (204,6 тис.), угорці (156,6 тис.), румуни (151 тис.), поляки (144,1 тис.), євреї (103,6 тис.) та ще 7 національностей чисельністю менше 100 тис., але більше 30 тис.: греки (91,5 тис.), татари (73,3 тис.), цигани (47,6 тис.), азербайджанці (45,2 тис.), грузини (34,2 тис.), німці (33,3 тис.), гагаузи (31,9 тис.). В Україні проживають також мордва, чуваші, чехи, словаки, литовці, узбеки, казахи та представники інших національностей. Батьківщина походження більшості неукраїнських національностей – за межами України [9].

Система законодавчих актів України забезпечує визнання поліетнічного характеру українського суспільства, підтверджує право всіх його членів на збереження та популяризацію їхньої культурної спадщини, гарантує повагу й рівноправну участь осіб, які належать до національних меншин, у всіх сферах життя та допомагає їм в усуненні будь-яких перешкод на цьому шляху, підтримує атмосферу взаєморозуміння і взаємодії між усіма етнічними компонентами країни.

У середині 1990-х років в Україні налічувалося 300 громадських об'єднань представників 38 етносів. Нині в Україні діють всеукраїнські російське, болгарське, польське, тюркське, єврейське, німецьке, угорське, чеське та інші, а також обласні, міські, районні національно-культурні та релігійні товариства, всього понад 40 корінних етносів та національних меншин. У 2001 р. створено Раду національних товариств України.

На території Вінницької області, за даними Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю ОДА, проживає майже 90 тисяч представників понад 100 національностей. Такий строкатий етнічний склад населення області потребує особливої уваги органів державної влади та органів місцевого

самоврядування до питань розвитку культур, мов. Збереження самобутніх та неповторних традицій, звичаїв та обрядів представників різних національностей, створення умов для міжнаціонального порозуміння є одним із найактуальніших завдань культурної політики в Україні.

За нинішніх умов слід відзначити позитивні тенденції у зростанні громадсько-суспільної активності представників різних національностей у розбудові культурного простору України й зокрема – Поділля. Станом на 2021 рік у Вінницькій області зареєстровано понад 70 громадських національно-культурних об'єднань, які представляють 14 національних спільнот, 27 з них мають обласний статус. На території Вінницької області відсутні конфлікти, що виникають на ґрунті національної чи релігійної нетерпимості. Цьому слугує толерантність, виваженість та взаємоповага представників усіх національностей, що проживають у регіоні, а також співпраця органів виконавчої влади усіх рівнів з національно-культурними об'єднаннями.

На Вінничині реалізація заходів зі збереження та розвитку культур національних меншин здійснюється в рамках обласної програми розвитку міжнародного та міжнаціонального співробітництва Вінницької області. В 2011-2012 роках було надано фінансову підтримку Всеукраїнському фестивалю чеської культури, а також художнім колективам білоруської та польської спільноти для участі у Міжнародних фестивалях. У 2013 році надана фінансова підтримка обласним фестивалям польської та ромської культури. Крім того, традиційним є Всеукраїнський фестиваль «Усі ми діти твої, Україно!», який щорічно проходить у м. Шаргороді; обласний фестиваль культур національних меншин та етнічних груп «Подільські барви» та фестиваль національної кухні «Чим хата багата – тим рада», які фінансуються з галузевої програми управління культури та туризму облдержадміністрації.

Одним із важливих напрямів державної етнополітики є задоволення освітньо-мовних потреб національних спільнот. З метою забезпечення прав на вивчення національних мов в області функціонує мережа загальноосвітніх навчальних закладів. Серед мов національних меншин, які вивчаються в загальноосвітніх навчальних закладах Вінницької області – російська, польська, чеська, іврит.

Громадські об'єднання національних меншин проводять активну роботу з розвитку й популяризації національної культури. Культурно-освітні заходи, які проводять національно-культурні товариства, є надзвичайно важливими для формування культурного простору регіону, адже духовні здобутки кожної етнічної спільноти збагачують українську національну культуру, створюють умови для міжкультурного діалогу, закладають основи для міжнаціональної злагоди та взаєморозуміння в суспільстві.

Особливості матеріальної й духовної культури німців м. Вінниці

Аналіз культурного життя німців Вінничини необхідно розглядати в загальному культурно-історичному контексті перебування німецьких поселенців на території України. Перші свідчення про присутність німців на теренах України датуються Х століттям: документально підтверджені факти існування німецьких

колоній у Києві, Луцьку, Володимирі-Волинському. З другої половини XVIII століття чисельність німців в Україні істотно зросла за рахунок колоністів, які обжили малозаселені українські землі. У 1788 році на територію сучасної України прибули 288 колоністів із Данцига – представники лютеранського й менонітського віросповідань, які рятувалися від переслідувань Римсько-католицької церкви. Ці німці заснували поселення на острові Хортиця, а також у Херсонській, Таврійській, Волинській, Київській, Чернігівській губерніях. Після російсько-турецької війни німці стали освоювати Крим, розбудували поселення на території Галичини, Буковини, Закарпаття. Традиційно німці України займалися торгівлею, ремеслами, землеробством.

На розвиток німецької культури на теренах України вплинули події Першої та Другої світової війни, репресії 1930-х років. Після Другої світової війни був виданий указ про депортацію усіх німців Поволжя. Німці, які залишилися в Україні, мали відмічатися в НКВС і не мали права виїжджати за межі своєї області, розмовляти німецькою. Обмеження були скасовані в 1957 році.

На сьогодні більшість німців України проживають у Дніпропетровській (16,9%), Одеській (16,7%), Закарпатській (9,2%), Запорізькій (6,2%), Луганській (5,2%) областях та АР Крим (6,2%). Близько половини німців України проживають у Причорномор'ї й Приазов'ї. Компактні групи німців проживають у Донецькій, Харківській, Херсонській, Житомирській областях і в Києві.

Німецька громада присутня і в культурному просторі м. Вінниці, зокрема – представники громадської організації «Вінницьке національно-культурне товариство німців Віденгебурт». У рамках етнокulturологічної практики здобувачі спеціальності «Кulturологія» разом із керівником практики доцентом Н. П. Шаповаловою зустрілися з засновницею громадської організації «Вінницьке національно-культурне товариство німців Віденгебурт» Ільницькою Зінаїдою Сергіївною, від якої отримали інформацію про розселення німців в Україні, про матеріальну й духовну культуру німецької громади Поділля, зокрема – про традиційні німецькі свята, страви національної кухні, традиції святкування Різдва, родинну обрядовість (весільний обряд). Також було акцентовано увагу на діяльності німецької громади в сучасному культурному просторі Поділля, зокрема – на виставках, які репрезентують національну культуру німців Поділля й висвітлюють історію німців в Україні.

Розповідаючи про культурне життя сучасних німців Вінниці, З. Ільницька зазначила, що вони традиційно святкують такі свята: Октоберфест, на який вдягають національний костюм; Пасху, на яку печуть обрядовий хліб; Різдво, на яке ставлять ялинку, яку, згідно з легендою Мартін Лютер зробив атрибутом Різдва, замінивши католицькі символи (тут простежуємо вплив лютеранського світогляду на культуру нащадків німецьких колоністів XVIII століття). На Різдво німці Вінниці традиційно готують німецький школень та глінтвейн. Символом багатства у німців

традиційно вважається свиня. Німецьке традиційне весілля святкують три дні, після чого наречена переїжджає до чоловіка.

Слід зазначити, що «Вінницьке національно-культурне товариство німців Віденгебургт» є відкритим до спілкування, підтримує зв'язки з німецькою спільнотою інших регіонів України, проводить культурно-просвітницьку діяльність, співпрацює з закладами освіти й культури, бере участь у регіональних заходах із популяризації німецької культури, що має важливе значення для формування сучасного мовно-культурного простору Поділля. Помітним явищем у культурному житті м. Вінниця стала виставка «Німці в Україні: історія і культура», проведена у Вінницькому обласному краєзнавчому музеї у грудні 2017 року. Разом з тим, результати досліджень свідчать про лакунарність висвітлення культурного життя німців Вінниччини в засобах масової інформації, інтернет-мережі. На сьогодні в культурному просторі Поділля німецька культура потребує більш пильної уваги й популяризації в контексті регіональних етнокультурних проєктів.

Особливості матеріальної й духовної культури єврейської громади м. Вінниці

На сьогодні культура єврейської спільноти у м. Вінниця офіційно репрезентована 35 організаціями, найактивнішими з яких у культурному просторі Поділля є: Вінницьке обласне товариство єврейської мови та культури, Обласний єврейський благодійний центр «Хесед-Емуна», Вінницьке обласне відділення єврейського агентства «Сохнут-Україна», Громадська організація «Центр єврейської культури».

У рамках етнокультурологічної практики здобувачі ОП «Культурологія» разом із керівником практики (доцентом Н. П. Шаповаловою) зібрили цінну інформацію про духовну культуру іудеїв м. Вінниці, сакральний зміст символів іудаїзму, традиційні свята й обрядові страви. З цією метою здобувачі відвідали синагогу в м. Вінниця, зустрілися з Головою Вінницької іудейської громади Новоселецьким Ісааком Петровичем, який розповів про матеріальну й духовну культуру єврейської громади м. Вінниці.

Культурні традиції євреїв (зокрема – і єврейської громади м. Вінниця) необхідно розглядати в контексті іудаїзму. Іудаїзм виник приблизно в XI – X ст. до нашої ери на території сучасних Ізраїлю, Палестини і Лівану. До головних догматів іудаїзму належать: віра в єдиного бога Яхве, у прихід месії, в безсмертя Душі та існування загробного царства. Серед священних книг іудаїзму найважливішими вважаються перші п'ять, які отримали назву Тора (закон) або «п'ятикнижжя Мойсея». Тора містить 613 заповідей: 238 наказів і 365 заборон – це настанови Бога, яким мають слідувати віряни.

Перші документальні свідчення про євреїв Вінниччини датуються 1532 роком. За даними 1767 року у Вінниці проживав 691 єврей, у 1847 році – 3882 особи, у 1897 – 11689 (понад 36% населення м. Вінниці). У XVIII столітті у Вінниці почав формуватися окремий квартал, що отримав назву Іерусалимка, де компактно проживала єврейська етнорелігійна спільнота. Нижня Іерусалимка являла собою незаможне ремісничче

поселення, у Верхній Єрусалимці селилися більш заможні люди. Традиційно євреї у Вінниці (як і в інших містах України) займалися ремісництвом і торгівлею. На початку XIX століття сусіднє з м. Вінницею м. Бершадь стало одним із центрів хасидизму.

У Вінниці знаходиться музей-магазин «Пан Заваркін та Синь» (чайна крамниця в стилі ретро), що має безпосереднє відношення до діяльності Моїсея Флігельтуба, який приїхав до Вінниці в 1900 році й окрестився в 1904 році, отримавши ім'я Матвія Заваркіна.

У 1910 році у м. Вінниця функціонували 17 синагог, 2 приватні жіночі єврейські училища, чоловіче початкове училище.

Станом на 1926 рік у м. Вінниця проживали 21800 євреїв (загальна кількість населення м. Вінниці становила на той час 58000 осіб). У 20-30х роках XX століття суспільне релігійне життя єврейської громади припинилося, але активно розвивалася єврейська культурна діяльність у рамках, дозволених Евсексією: видавалася газета «Пролетарішер емсс», функціонував єврейський педагогічний інститут, єврейські початкові й середні школи, бібліотеки. Наприкінці 1930-х років ця діяльність стрімко згорнулася. Частина євреїв була заарештована під час терору 1930-х років.

У роки фашистської окупації м. Вінниці євреї зазнали жорстоких переслідувань і фізичного знищення. Так, тільки 22 вересня 1941 року було вбито близько 28 тисяч осіб, а 25 серпня 1942 року були розстріляні останні 150 осіб єврейської національності із гетто.

Станом на 1 січня 2020 року єврейська спільнота разом із українцями, росіянами й поляками входить до найчисленніших етнічних спільнот м. Вінниці й становить 0, 5% від загальної кількості населення м. Вінниці.

Головна синагога у Вінниці, або синагога Ліфшиця – єврейська синагога міста Вінниця. Побудована в 1897 році за кошти вінницького купця Ліфшиця. До революції 1917 року це була головна синагога Вінниці. Служби проводилися тут до 30-х років XX ст. Одразу ж після 2-ї світової війни у приміщенні синагоги на деякий час розташувався театр, а згодом – філармонія. Будівлю синагоги повернули єврейській громаді в 1992 році, після чого її було повністю відремонтовано зусиллями рабина Лейбла Суркіса та Ісаака Новоселецького.

Синагога – дім зборів – так називають у юдеїв споруди, призначені для громадських зборів, проведення Богослужінь і тлумачення Тори. Молитва в синагогах звернена на схід (мізрах), умовно в напрямку Єрусалиму, тому при східній стіні розташований *арон кадеш* (вівтар у вигляді шафи для зберігання Тори). Арон кадеш завжди пишно прикрашений і увінчаний «короною Тори», яку підтримують два геральдичні леви. Центральним об'єктом синагоги є біма (альмемор) – катедра у вигляді огороженої альтанки на підвищенні, призначена для читання Тори й проповіді рабина, розташована посередині молитовного чоловічого залу. Слід пам'ятати, що основним принципом юдейської сакральної споруди є те, що жіночі та чоловічі потоки в її межах не повинні перехрещуватись. Жіноче й чоловіче молитовне приміщення традиційно відокремлені й мають окремі входи. Невід'ємною складовою простору

синагоги є *нер тамід* – «невгасимий світильник». Він горить завжди, символізуючи Менору, масляний світильник Храму, складається з 9-ти масляних «свічок».

В іудейській обрядовості існує чіткий поділ їжі на трефну (недозволену) і кошерну (дозволену). Недозволеним є вживання в їжу крові тварин, м'яса нежвчаних тварин (наприклад, свині), одночасного вживання м'ясної і молочної їжі. Важливим обрядом є обрізання – продовження древніх обрядів ініціації або посвячення хлопчиків 12-16 років в чоловіки. Ритуальне обливання перед суботою і в свята здійснюється в мікве – спеціальному басейні, наповненому дощовою чи джерельною водою. Перед кожною молитвою відбувається обов'язкове обливання рук. Головним святом в іудеїв є Пасха (Песах). Іудеї шанують суботу – «день коли заборонена будь-яка робота, і який нагадує про останній день творіння» («починається» субота у вечір п'ятниці).

Впродовж останніх десятиліть (з часів здобуття Україною незалежності) культурне життя єврейської етнорелігійної спільноти м. Вінниця поживалося. Помітно активізувалася культурно-просвітницька й благодійна діяльність. Єврейська спільнота м. Вінниці демонструє високий рівень культурної ідентичності й відкритість до культурного діалогу, що позитивно впливає на формування комфортного культурно-мовного простору Поділля.

Контрольні питання до теми:

1. Які етнічні спільноти формують культурний простір сучасної України?
2. Які етнічні спільноти формують культурний Поділля?
3. Які етнічні спільноти присутні в культурному просторі м. Вінниці й Вінницької області?
4. Які культурні заходи проводяться національними громадами м. Вінниці й Вінницької області для популяризації культури етнічних меншин в Україні?

Завдання до теми:

Підготуйте доповідь для виступу на засіданні Круглого столу «*Тенденції, проблеми й перспективи розвитку традиційних етнічних культур у сучасному культурному просторі Поділля*», акцентуючи увагу на таких питаннях:

- ✓ *Етнокультурна палітра Поділля.*
- ✓ *Етнічні спільноти Вінниччини, особливості розвитку їх матеріальної й духовної культури в сучасному культурному просторі.*
- ✓ *Проблема збереження й популяризації культурної спадщини етнічних спільнот Поділля.*
- ✓ *Актуальні етнокультурні й соціокультурні проекти, спрямовані на збереження й розвиток етнічних культур Поділля (зокрема – Вінницької області).*

4. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

4. 1. МЕТОДИКА ПОЛЬОВИХ ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План:

1. Методи проведення етнокультурологічних досліджень.
2. Способи фіксування етнографічних матеріалів.
3. Реєстрація зібраних етнографічних матеріалів.
4. Основні об'єкти етнокультурологічних досліджень. Тематика й проблематика етнокультурологічних досліджень

Етнографічні знання, вміння проводити дослідження у сфері етнографії для майбутнього культуролога є обов'язковою складовою професійної компетенції. Термін «польова етнографія» вживається для позначення досліджень, які здійснюються серед живих народів з метою збирання первинних етнографічних даних про окремі структурні компоненти традиційно-побутової культури та їх функціонування як певної системи. Для фахівця основним джерелом інформації є самі носії культурної традиції, а на цьому ґрунтуються й методи проведення етнографічних польових досліджень, найпоширенішими серед яких є: опитування, спостереження, анкетування, інтерв'ю та ін.

Спостереження. Особисті спостереження є джерелом знань про природні умови життя етносу, його заняття, сімейно-побутовий устрій тощо.

Опитування. Істотним доповненням до особистих спостережень є опитування населення, під час якого з'ясовується «легенда» про предмет (об'єкт), підтверджуються чи спростовуються висновки спостережень. Опитування інформаторів похилого віку дає змогу сягнути в історію більш як на 100 років, бо на їхній пам'яті не тільки особисто пережите, а й розповіді батьків, дідів.

Опитування населення передбачає використання *анкет*. Вони поділяються на два основні типи: 1 – анкети, розраховані на самостійну роботу з ними населення (коло питань таких анкет обмежене, питання мають бути сформульовані чітко і конкретно); 2 – анкети, якими керуються самі спеціалісти під час польових досліджень. Етнографи в своїй практичній діяльності часто використовують тематичні анкети, присвячені одній темі. Наприклад, анкети для збирання матеріалів про традиційний одяг, знаряддя праці тощо.

Для збирання потрібного матеріалу спеціалісти так само використовують один із різновидів опитування – *інтерв'ю*, що передбачає особисту бесіду дослідника з респондентом.

На початку бесіди інформатору необхідно пояснити мету пошукової роботи, важливість відомостей, які він має повідати. Запитання слід ставити в узагальненому вигляді, бо надмірно конкретизовані питання звужують відповіді, обмежують ініціативу

оповідача (наприклад, тільки після відповіді інформатора на запитання «Якими знаряддями праці обробляли землю на початку ХХ ст.?» можна з'ясувати їх призначення, застосування, конструкцію, обряди пов'язані з трудовими процесами тощо).

Фіксація етнографічних матеріалів – важливий етап польових досліджень.

Записи. Результати особистих спостережень і опитування населення фіксуються в записах у щоденнику або польовому зошиті. Якщо записи були зроблені у скороченому вигляді, то їх треба того ж дня розшифрувати, систематизувати і переписати. Опис трудових процесів, обрядів і свят, танців та інших форм діяльності людей доцільно вести у тій послідовності, в якій вони відбуваються. Твори фольклору (казки, прислів'я, пісні, думи тощо) записуються дослівно.

Фотографування. Особисті спостереження фіксуються також у фотографіях. Фотографування етнографічних матеріалів вимагає певних знань і умінь. Так, наприклад, під час фотографування житла, господарчих будівель обирають точку не прямо проти будівлі, а збоку, так, щоб у кадр увійшли дві стіни споруди; це створює перспективу. Архітектурно-конструктивні елементи будівель, декоративне оздоблення (різьблення, розписи тощо), а також елементи і декор народного одягу, побутові предмети, знаряддя праці, орнаментику декоративних тканин фотографують великим планом. Фотозйомку доцільно проводити з різних боків так, щоб серія фотознімків відбила форму і конструкцію предмета, розміщення декору.

Значно складнішим є процес фотофіксації обрядів, ігор, танців. Тут увага приділяється вузловим моментам дій. Виділити ці моменти, зорієнтуватися в потоці обрядових дій можна за допомогою заздалегідь складеного на основі інформації, одержаної від майбутніх учасників обрядів, «сценарію» зйомок.

Малювання. Один із способів малювання - малювання за обмірами: заміряють основні розміри предмета (наприклад, висота глечика, діаметр його денця, шийки, вінця, опуклої частини) і у певному масштабі розміри наносять на аркуш паперу. Одержані точки є опорою для малювання контура предмета. Для малювання орнаментів використовують міліметровий папір або координатну сітку, на які у певному масштабі наносять елементи орнаменту, відраховуючи відповідну кількість клітинок міліметровки і ниток тканини. Малюнки архітектурних об'єктів та одягу (чи їх окремі елементи) виконують з натури.

Копіювання. Орнаменти розписів, різьблення можна копіювати – перезняти на кальку. Копіювання застосовують у роботі з площинними орнаментами: аркуш кальки накладають на орнамент і спочатку олівцем, а потім фарбами відтворюють малюнок візерунка. Опуклі (вишиті, ткані орнаменти, а також декор гончарних виробів) і різьблені орнаменти копіюють за допомогою прямого і зворотного естампажу (прямий естампаж: на пофарбовану поверхню орнаменту накладають папір і таким чином одержують відбиток орнаменту; зворотний естампаж: папір, калька, накладені на орнамент, притираються на ньому м'яким олівцем чи графітом, потім копію переносять на папір і розмальовують фарбами, відтворюючи кольорові сполучення оригіналу). Обирати методи копіювання необхідно з урахуванням їх технічних особливостей, щоб не пошкодити пам'ятки народного декоративно-прикладного мистецтва.

Креслення. Масштабне креслення застосовують для фіксації забудови садиби, планів житла, викрійок одягу. Креслення зручно виконувати на аркушах міліметрового паперу, закріплених на планшеті.

Фіксація інтер'єрів житла передбачає нанесення на горизонтальний план умовних

зображень меблів та іншого ужиткового начиння, елементів декоративного оздоблення. План поселення може бути складений приблизно. Для цього достатньо знати планування поселення, географічні умови його розміщення.

Крій традиційного народного одягу доцільно фіксувати у малюнках-викрійках, на яких деталі одягу викреслюються у зменшеному масштабі. На малюнках-викрійках позначаються основні розміри (довжина, ширина) і розміри деталей; розміщення вишивок, аплікацій та іншого декору (рекомендується поряд з викрійкою дати схематичне зображення одного рапорту орнаменту). Контур одягу і розрізи креслять суцільними лініями, шви – пунктирними.

На планах і викрійках мають бути надписані всі елементи (на плані забудови подвір'я – споруди; на плані житла – камери, опалювальні прилади; на викрійках одягу – конструктивні елементи). Для зручності на схематичних позначеннях можна поставити порядкові номери, які тут же на аркуші слід анотувати.

Збирання етнографічних колекцій. Усі охарактеризовані вище види польових робіт супроводжує збирання етнографічних колекцій, які поповнять фонди музею або стануть основою для створення такого музею.

Збирання етнографічних колекцій має бути системним, тобто експедиційний загін має приділяти увагу не тільки унікальним експонатам або, як інша крайність, – збирати для музею все підряд, а комплектувати фонди найбільш типовими предметами, характерними для повсякденного життя людей.

Предмети, що з різних причин не потрапили до фондів музею і залишилися на місці, необхідно взяти на облік. У ряді шкільних музеїв є досвід складання етнографічних карт селища, на яких зазначене місцезнаходження предмета і подаються короткі відомості про нього (назва, час виготовлення, призначення, прізвище власника).

Усі речі, зібрані в етнографічних колекціях, необхідно зареєструвати у спеціальному журналі – польовому описі. **Кожний предмет записується у порядку надходження під окремим номером за такою формою:**

1. Порядковий номер.
2. Дата запису.
3. Від кого надійшов предмет (ПІБ, адреса, дата).
4. Назва й короткий опис предмета.
5. Автор-виробник, дата виготовлення, місце походження.
6. Матеріал і техніка виготовлення.
7. Розмір чи вага.
8. Стан збереження предмета.
9. Примітки.

Відомості, занотовані в польовому описі, стануть основою для складання музейного паспорта експоната. На кожний експонат прикріплюється бірка з порядковим номером польового опису або з основними даними легенди.

Зібрані етнографічні матеріали після закінчення польових досліджень мають бути оброблені і підготовлені для передачі їх на збереження у фонди музею. Чорнові записи щоденників і польових зошитів переписують у тій самій послідовності начисто; малюнки й креслення виконують фарбами і тушшю. Їх розкладають у папки за тематичним принципом («Одяг», «Житло», «Знаряддя праці» та ін.).

Завершенням польових досліджень можуть стати засідання історичного гуртка чи конференція, на яких підбивають підсумки пошукових робіт, демонструється виставка зібраних матеріалів.

Основні об'єкти етнокультурологічних досліджень. Тематика й проблематика етнокультурологічних досліджень

Сучасні дослідження традиційно-побутової культури передбачають необхідність врахування двох планів її існування – структурного й генетичного. Перший дозволяє виокремлювати з культури основні її складові компоненти, другий враховує історичний аспект формування цих компонентів. Отже, відомості про компоненти традиційно-побутової культури і зв'язки між ними збираються з урахуванням історії їх формування.

Тематика польових етнографічних досліджень є різноманітною, але найчастіше об'єктом вивчення стають елементи традиційної культури окремої етнічної групи чи мешканців конкретного населеного пункту.

Практика показала, що найбільш цікавим і корисним для культурологів є вивчення таких **компонентів**:

- господарський побут;
- матеріальна культура;
- суспільний лад і побут;
- духовна культура.

Господарський побут

Господарський побут етнічної спільноти визначає зміст усіх компонентів, що складають традиційно-побутову культуру. Основними джерелами для збирання матеріалу про господарський побут є безпосередньо господарська діяльність, а саме:

1. Землеробство. Система землеробства (сільськогосподарські культури та агрономічні заходи; обробка ґрунту; сівба (строки та норма); обробка після сівби; періоди вегетації; визначення зрілості; збирання врожаю. *Сільськогосподарські знаряддя* (для обробки ґрунту, збирання, обробки врожаю; обмолот, використання тварин для обмолоту; механічні пристосування для молотби; переробка в борошно (види млинів), у крупу (види крупорушок)). *Зберігання врожаю* (вид переробленої сировини; технологія та умови зберігання; ємності і споруди для зберігання врожаю).

2. Тваринництво. Прийнято виділяти тваринництво як спосіб розведення, утримання та використання домашніх тварин і власне тваринництво як форму господарської діяльності, що визначає специфіку господарсько-культурних типів.

Худоба (місцеві породи домашніх тварин; легенди, казки, перекази про перших домашніх тварин; режими харчування за сезонами; різновиди випасу; господарські будівлі; корми, раціон; пастух, його підготовка, спорядження; інвентар; господарське використання домашніх тварин). *Молочне тваринництво* (способи і технології переробки молока; використання вовни; породи тварин; технології одержання вовни, місце і час; сировина; інструменти і пристосування; способи обробки; зберігання). *М'ясне тваринництво* (тварини, призначені для забою; м'ясна продукція, призначена для вживання в їжу, для продажу). *Транспортні тварини* (способи застосування за сезонами). *Форми і відносини власності у тваринництві* (права власності на худобу; успадкування, дарування та ін.). *Домашні тварини в традиційному світогляді* (уявлення про перших домашніх тварин; одухотворення домашніх тварин; духи-покровителі та їх зв'язок з іншими духами; магічна сила домашніх тварин і частин їх тіла, ставлення до них; домашні тварини як жертва; домашні тварини в обрядах).

3. Полювання, рибальство, збиральництво. Ці складові утворюють комплексне промислове господарство. Воно є вихідним способом людської діяльності, що передбачає його субстратний характер у культурі сучасного людства.

зображень меблів та іншого ужиткового начиння, елементів декоративного оздоблення. План поселення може бути складений приблизно. Для цього достатньо знати планування поселення, географічні умови його розміщення.

Крій традиційного народного одягу доцільно фіксувати у малюнках-викрійках, на яких деталі одягу викреслюються у зменшеному масштабі. На малюнках-викрійках позначаються основні розміри (довжина, ширина) і розміри деталей; розміщення вишивок, аплікацій та іншого декору (рекомендується поряд з викрійкою дати схематичне зображення одного рапорту орнаменту). Контур одягу і розрізи креслять суцільними лініями, шви – пунктирними.

На планах і викрійках мають бути надписані всі елементи (на плані забудови подвір'я – споруди; на плані житла – камери, опалювальні прилади; на викрійках одягу – конструктивні елементи). Для зручності на схематичних позначеннях можна поставити порядкові номери, які тут же на аркуші слід анутовати.

Збирання етнографічних колекцій. Усі охарактеризовані вище види польових робіт супроводжує збирання етнографічних колекцій, які поповнять фонди музею або стануть основою для створення такого музею.

Збирання етнографічних колекцій має бути системним, тобто експедиційний загін має приділяти увагу не тільки унікальним експонатам або, як інша крайність, – збирати для музею все підряд, а комплектувати фонди найбільш типовими предметами, характерними для повсякденного життя людей.

Предмети, що з різних причин не потрапили до фондів музею і залишилися на місці, необхідно взяти на облік. У ряді шкільних музеїв є досвід складання етнографічних карт селища, на яких зазначене місцезнаходження предмета і подаються короткі відомості про нього (назва, час виготовлення, призначення, прізвище власника).

Усі речі, зібрані в етнографічних колекціях, необхідно зареєструвати у спеціальному журналі – польовому описі. **Кожний предмет записується у порядку надходження під окремим номером за такою формою:**

1. Порядковий номер.
2. Дата запису.
3. Від кого надійшов предмет (ПІБ, адреса, дата).
4. Назва й короткий опис предмета.
5. Автор-виробник, дата виготовлення, місце походження.
6. Матеріал і техніка виготовлення.
7. Розмір чи вага.
8. Стан збереження предмета.
9. Примітки.

Відомості, занотовані в польовому описі, стануть основою для складання музейного паспорта експоната. На кожний експонат прикріплюється бірка з порядковим номером польового опису або з основними даними легенди.

Зібрані етнографічні матеріали після закінчення польових досліджень мають бути оброблені і підготовлені для передачі їх на збереження у фонди музею. Чорнові записи щоденників і польових зошитів переписують у тій самій послідовності начисто; малюнки й креслення виконують фарбами і тушшю. Їх розкладають у папки за тематичним принципом («Одяг», «Житло», «Знаряддя праці» та ін.).

Завершенням польових досліджень можуть стати засідання історичного гуртка чи конференція, на яких підбивають підсумки пошукових робіт, демонструється виставка зібраних матеріалів.

Основні об'єкти етнокультурологічних досліджень. Тематика й проблематика етнокультурологічних досліджень

Сучасні дослідження традиційно-побутової культури передбачають необхідність врахування двох планів її існування – структурного й генетичного. Перший дозволяє виокремлювати з культури основні її складові компоненти, другий враховує історичний аспект формування цих компонентів. Отже, відомості про компоненти традиційно-побутової культури і зв'язки між ними збираються з урахуванням історії їх формування.

Тематика польових етнографічних досліджень є різноманітною, але найчастіше об'єктом вивчення стають елементи традиційної культури окремої етнічної групи чи мешканців конкретного населеного пункту.

Практика показала, що найбільш цікавим і корисним для культурологів є вивчення таких **компонентів**:

- господарський побут;
- матеріальна культура;
- суспільний лад і побут;
- духовна культура.

Господарський побут

Господарський побут етнічної спільноти визначає зміст усіх компонентів, що складають традиційно-побутову культуру. Основними джерелами для збирання матеріалу про господарський побут є безпосередньо господарська діяльність, а саме:

1. Землеробство. Система землеробства (сільськогосподарські культури та агрономічні заходи; обробка ґрунту; сівба (строки та норма); обробка після сівби; періоди вегетації; визначення зрілості; збирання врожаю. *Сільськогосподарські знаряддя* (для обробки ґрунту, збирання, обробки врожаю; обмолот, використання тварин для обмолоту; механічні пристосування для молотьби; переробка в борошно (види млинів), у крупу (види крупорушок)). *Зберігання врожаю* (вид переробленої сировини; технологія та умови зберігання; смності і споруди для зберігання врожаю).

2. Тваринництво. Прийнято виділяти тваринництво як спосіб розведення, утримання та використання домашніх тварин і власне тваринництво як форму господарської діяльності, що визначає специфіку господарсько-культурних типів.

Худоба (місцеві породи домашніх тварин; легенди, казки, перекази про перших домашніх тварин; режими харчування за сезонами; різновиди випасу; господарські будівлі; корми, раціон; пастух, його підготовка, спорядження; інвентар; господарське використання домашніх тварин). *Молочне тваринництво* (способи і технології переробки молока; використання вовни; породи тварин; технології одержання вовни, місце і час; сировина; інструменти і пристосування; способи обробки; зберігання). *М'ясне тваринництво* (тварини, призначені для забою; м'ясна продукція, призначена для вживання в їжу, для продажу). *Транспортні тварини* (способи застосування за сезонами). *Форми і відносини власності у тваринництві* (права власності на худобу; успадкування, дарування та ін.). *Домашні тварини в традиційному світогляді* (уявлення про перших домашніх тварин; одухотворення домашніх тварин; духи-покровителі та їх зв'язок з іншими духами; магічна сила домашніх тварин і частин їх тіла, ставлення до них; домашні тварини як жертва; домашні тварини в обрядах).

3. Полювання, рибальство, збиральництво. Ці складові утворюють комплексне промислове господарство. Воно є вихідним способом людської діяльності, що передбачає його субстратний характер у культурі сучасного людства.

Полювання (на сухопутних диких тварин (м'ясних, хутрових); на водоплавну і борову (лісову) птицю, на морських тварин; види промислових тварин і птахів, місцеві назви; організація промислової діяльності; сезони промислу; способи полювання; промисловий культ; уявлення про об'єкти промислу в традиційному світогляді; колективні та індивідуальні мисливські обряди в напередодні промислу й на промислі; заборони, повір'я та інші норми, що регулюють поведінку людини на полюванні). *Рибальство* (об'єкти рибальства, їх місцеві назви; знаряддя праці та пристосування; використання продуктів рибальства). *Збиральництво* (об'єкти збирання, терміни, способи і знаряддя праці; обробка та використання продуктів для їжі, народної медицини, виготовлення начиння та ін.).

4. Промисли та ремесла. У сфері господарського побуту промисли і ремесла, як правило, мають допоміжне значення. Термінологічні відмінності визначаються не стільки їх змістом, скільки умовами реалізації кінцевого продукту. Так, продукцію домашніх промислів зазвичай утилізували в господарстві, тобто вона мала натуральний характер. *Промисли* (пов'язані з переробкою сировини й виготовленням товару: дерево, метал, камінь, глина, шерсть; сировина рослинного і тваринного походження; джерела отримання; інструменти й технології переробки; місце і час проведення робіт; кінцевий продукт; назва виробленого товару; інструмент та технології виготовлення). *Розподіл праці* (ремісничі об'єднання; склад, структура, принципи організації виробництва та реалізації кінцевого продукту; етнічні орієнтації в промислах і ремісничому виробництві).

5. Засоби пересування. Засоби пересування є об'єктом матеріальної культури, але за своїм призначенням вони, насамперед, забезпечують потреби транспортування вантажів і самої людини в процесі виробничої діяльності. Різноманітність форм і способів пересування визначається способом життя, тобто господарсько-культурною орієнтацією. Найбільш досконалі, універсальні, функціональні засоби пересування сформувалися у кочівників і мисливців.

Під час польових досліджень найчастіше звертають увагу на *функціональні* різновиди транспортних засобів залежно від призначення (транспортування вантажів і транспортування людей; наземні способи пересування, літні та зимові; пересування пішки та за допомогою тварин); *спорядження* (матеріал, знаряддя, технологія виготовлення; прикраса спорядження); *засоби пересування по воді*; *спеціальні засоби* пересування (в обрядах, для транспортування предметів культури та ін.); *виготовлення* транспортних засобів (у домашніх умовах, купівля; ремісничі центри чи професіонали, які займаються виготовленням транспортних засобів).

Матеріальна культура

Будь-який елемент матеріальної культури відображає в собі господарські заняття, систему соціальних зв'язків, світоглядні особливості та ін. Матеріальна культура визначається як об'єкти (предмети, речі), що матеріально існують у просторі в певні часові періоди. До них належать знаряддя праці, житло, господарські будівлі, їжа, одяг і прикраси, засоби пересування, начиння і предмети домашнього вжитку.

1. Поселення. Терміном поселення в етнографії прийнято позначати групу житлових і господарських будівель, зосереджених в одному місці. Такий підхід дозволяє ділити поселення на міські (місто й селище міського типу) та сільські. Під поселенням розглядати територіально цілісний і компактний ареал концентрації населення з усіма необхідними умовами та обладнанням для життя, праці та відпочинку людей.

Оскільки традиційна методика польовий етнографії спрямована на дослідження сільського населення, ми зупинимося тільки на цьому питанні. Специфікою сільського поселення є те, що його вигляд, а часто і функції, визначаються не тільки життєвими потребами людей, але й найтіснішим зв'язком із господарськими угіддями. Тому сільські поселення прийнято ділити на стаціонарні та рухомі.

Будь-якому поселенню властиві дві взаємопов'язані ознаки: внутрішня структура і зовнішнє планування. До універсальних чинників, що впливають на формування і розвиток поселення, належать: рівень соціально-економічного розвитку; природно-географічні умови; характер сільськогосподарського виробництва; світоглядні традиції (нааявність у структурі поселень культових будівель, сакральних місць; етнічні традиції). На підставі цих аспектів складається дослідницька програма, яка передбачає розгляд таких питань:

Назва населеного пункту (стара і нова); довколишня *топоніміка*; адміністративна приналежність і розташування; демографія та етнічний склад (за можливості – історична динаміка); історія поселення; тип поселення і його розташування на місцевості; природні та штучні джерела водопостачання; планування поселення; орієнтування садиб, забудова; форма поселення і його межі; структура поселення; житлові і господарські будівлі; будівлі громадського призначення й господарські (млини, олійні, кузня та ін.); назви окремих частин поселення; історія формування й місцевої назви; права власності та використання.

2. Житловий комплекс. В етнографії житловий комплекс, як і житлові та господарські будівлі, що входять до його складу, розглядається як важливе джерело для дослідження питань історії етнічної спільноти та її локальних груп, історії культурних зв'язків. Житловий комплекс, домогосподарство або садиба – це земельна ділянка, що належить одному господарству в межах зони поселення, на якому розташовуються житлові й господарські будівлі, іноді присадибна ділянка. Орієнтовна програма збирання інформації про житловий комплекс передбачає такі питання: час будівництва і назва садиби; її розташування на місцевості; площа садиби з присадибною ділянкою; використання території садиби; огорожа зовнішня і внутрішня, кількість і спрямування входів; склад будівель, їх назва, призначення і розташування в межах житлового комплексу; забудова садиби, різновиди зв'язків; відомості про будівельників. До складу житлового комплексу входять споруди, які, залежно від функції, діляться на житлові та господарські. Останні можна розділити на споруди для зберігання і переробки продуктів, для зберігання господарського інвентаря та для потреб тваринництва.

Житлові і господарські будівлі. З найрізноманітніших класифікацій для опису житлових і господарських будівель можуть бути використані такі: за матеріалами та будівельною технікою (цегляні, зрубні, плетені, змішані та ін.); за вертикальним розвитком (землянки, напівземлянки, наземні (одно-, дво-, багатоповерхові); за конструкцією, матеріалом і формою даху (покритий сіном, очеретом, залізний та ін.).

Найбільш стійкими елементами будівель є принцип внутрішнього планування і прийоми будівельних технік. Звертаємо увагу на назву і призначення; матеріал; будівельний інструмент; тип будівлі; матеріал стін; техніка будівництва; фундамент; конструкція, форма й матеріал покриття даху; стеля; підлога; вікна; вхід та його орієнтування; ганок; прикраси (без прикрас, з прикрасами й архітектурними деталями); оздоблення стін зовнішнє і внутрішнє. Тип, матеріал і розташування опалювального обладнання. Внутрішнє планування, перегородки. Назви та призначення сторін, кутів,

частин житла. Меблі. Обрядовість, пов'язана з вибором місця, будівництвом, заселенням, життєвим циклом. Символічне значення частин житла.

3. Одяг. Збирання матеріалу про одяг є традиційним напрямом вивчення матеріальної культури в польовій етнографії, часто одяг розглядається як один із зовнішніх знаків етнічної приналежності людини. До складу одягу входить власне одяг, головні убори, взуття, прикраси, іноді тут розглядають татуювання та зачіски як універсальний елемент традиційно-побутової культури.

За *характером* носіння можна виділити такі різновиди одягу: верхній плечовий, нижній плечовий, поясний, нагільний, головні убори, взуття, рукавиці, прикраси, додаткові елементи. За *статєво-віковою* приналежністю одяг поділяється на чоловічий, жіночий, для грудних дітей, для хлопчиків, для дівчаток, для юнаків, для дівчат, для людей похилого віку. За *призначенням* одяг поділяється на виробничий, повсякденний, святковий, військовий, ритуальний (обрядовий) і сакральний. Одяг поділяється на категорії за матеріалом.

4. Начиння. Тракткування поняття «начиння» в етнографії неоднозначне. До нього можуть бути віднесені всі предмети домашнього вжитку, які використовуються та зберігаються в житлі. Коло таких предметів дуже широке, від посуду до меблів і знарядь праці. Частіше під начинням розуміють сукупність предметів якого-небудь вжитку, пристосовань і знарядь праці, призначених для приготування, вживання, зберігання і транспортування їжі. Інші предмети і пристосування краще розглядати у зв'язку з інтер'єром, наприклад, рукомийник; або з іншими компонентами культури, наприклад, теслярський інструмент з технікою будівництва.

Начиння зазвичай ділять на групи за *функцією*, яку воно виконує як предмет домашнього вжитку. Це збирання, приготування, вживання та зберігання їжі. За джерелами походження начиння буває домашнього виробництва і куплене або придбане іншими способами. Польові дослідження також передбачають відомості про *технологію* обробки матеріалу та *техніку* виготовлення, а також *особливості* використання.

5. Їжа. Як елемент традиційно-побутової культури їжа виконує найрізноманітніші функції. Вона не просто задовольняє життєві потреби людини в енергії, вона існує як особливий культурний компонент у соціальній, духовній, матеріальній сферах життя етносу.

Збираючи польовий матеріал про їжу, слід виходити з двох основних її характеристик. По-перше, це *модель* харчування, яка залежить від господарсько-культурної орієнтації і відповідно від співвідношення продуктів, що використовуються для приготування їжі. По-друге, загальна характеристика побутування їжі як *системи* харчування. На відміну від моделі харчування вона більш етнічно та культурно специфікована, оскільки містить такі параметри, як набір продуктів, типи страв, способи їх обробки і приготування, харчові обмеження і переваги та ін. Схема збору матеріалу про їжу враховує три основні характеристики: модель харчування, систему харчування та організацію трапез.

Продукти рослинного походження (склад продуктів; технологічні прийоми переробки; страви з крупи і борошна; хліб; фрукти й овочі; технологічні прийоми переробки; страви з дикорослих рослин). *Молочні продукти* (види молока; технологія переробки молока й молочних продуктів; вживання молока та продуктів його переробки з іншими харчовими продуктами; молочні страви). *М'ясні і рибні продукти* (джерела отримання; технологія переробки; м'ясні та рибні страви; використання м'яса й риби в поєднанні з іншими харчовими продуктами, консервація; заготівля і вживання жиру;

вживання субпродуктів). *Наної* (сировина; технологія переробки; використання як самостійного продукту, або в поєднанні з іншими харчовими продуктами).

Режими харчування та трапеза (співвідношення складу їжі протягом року, відповідно до сезону і доби; трапези домашні, виробничі, громадські, повсякденні, святкові, ритуальні; приготування продуктів для різних трапез; специфіка страв, технологій переробки продуктів і приготування страв). Для кожного *різновиду* трапези: регламентація осіб, які готують трапезу, місце, час, склад учасників. Розміщення і поведінка в цілому і в прийомі їжі під час трапези. Харчові переваги і заборони в різних трапезах. Необхідно також фіксувати начиння і знаряддя праці, що застосовуються для обробки і приготування їжі, посуд та його використання в різних трапезах.

Суспільний лад і побут

Цей компонент традиційно-побутової культури зараз позначається поняттями «соціальні відносини» і «соціонормативна культура». Перше розглядається в порівняно обмеженому аспекті як відносини між основними структурами суспільства. Друге передбачає вивчення поведінкових норм, які існують не абстрактно, а реалізуються через соціальні структури й інститути. Під час польових досліджень, як правило, звертають увагу на такі аспекти, як *традиційна економіка і суспільні відносини* (власність у сфері виробництва і споживання; власність на засоби виробництва, угіддя та права землекористування та ін.); *соціальні інститути* (назва; походження; внутрішня структура; органи управління; влада та її персоніфікація, функції різних соціальних інститутів в економічному житті, суспільних відносинах, ідеології; громадські групи – статеві, вікові та інститути соціалізації; сімейні, професійні та етнічні групи); *норми* звичаєвого права; сімейне та шлюбне право; спадкове право; кримінальне право; злочин і покарання; *моральні установки та етноетикет* (регулювання поведінки; особистісні відносини між статями, віковими та соціальними групами; етикетні звичаї сусідства: взаємодопомога, гостинність, зобов'язання перед родичами); *громадські зібрання і свята* (призначення, причини організації, проведення – час, місце, учасники, сценарій, наслідки); *світоглядні основи спільноти* (ідеологія, культ, обрядова практика); *взаємодія світської і сакральної влади*.

Духовна культура

Цей компонент можна визначити як комплекс раціональних та ірраціональних знань етносу. З погляду функціонального аналізу культурних складових традиційно-побутової культури в цілому – як систему засобів виробництва знань. Польове вивчення духовної культури ускладнене багатоплановістю духовного життя людей. Це традиційний світогляд, народні знання, фольклор, образотворче і танцювальне мистецтво, народні ігри. Збирання матеріалів про духовну культуру вимагає більш тривалого часу, оскільки її прояв не завжди виражений, багато елементів мають циклічний або ситуативний характер.

Програма збирання матеріалу про духовну культуру орієнтована на такі компоненти:

1. Уявлення про навколишній світ. Світостворення (структура, небожителі; властивості небесних світил; зв'язок неба із землею; атмосферні явища; підземний світ, його будова, зв'язок із землею; жителі підземного світу; духи, їх матеріальність, добрі та злі духи; *духи-охоронці* (особисті, домашні, родові, територіальні та ін., функції, місце проживання); *духи-господарі* (лісів, вод, гір, тварин, птахів, риб, предметів та ін.);

одухотворення і шанування елементів живої та неживої природи (дерева, тварини, птахи, риби, плазуни).

2. **Уявлення про людину та її життєвий цикл** (живе і неживе, а також властивості й ознаки, на підставі яких визначається живе; душа; уявлення про народження людини, а саме: обряди, ставлення до калік, близнюків та ін.; життя людини (вікові періоди; уявлення про щастя, горе, хвороби); смерть (причини, поховальний обряд; ставлення до покійного в цілому і залежно від причини смерті; смерть дорослого, дитини, чоловіка, жінки); обряди, що передують похованню (розміщення, спілкування, годування спокійного, підготовка до поховання і проводи, труна, транспортування на місце поховання; кладовище, могила); поховання (інвентар, надмогильна споруда, поминальна трапеза; траур, посмертне існування людини, реінкарнація душі).

3. **Уявлення про чаклунів, знахарів, віщунів, шаманів та ін.** (набуття сакральних властивостей, навчання; ієрархія за статусом; категорії за призначенням; способи взаємодії з надприродним світом, функції, атрибутика, обряди); роль у суспільстві в цілому, ставлення до них.

4. **Традиційний календар** (рік, цикли років; пори року, місяці, температурні сезони; прикмети погоди за сезонами); обчислення доби за положенням світил, станом природи, побутовими ознаками; функції календаря – виробничий, ритуальний, подієвий.

5. **Традиційна географія** (знання місцевості, топонімія; знання про сусідні народи; знання про сторони світу та прийоми орієнтування в просторі).

6. **Традиційна метрологія** (міри довжини їх співвідношення і способи визначення, міри площі, об'єму; практичні застосування: вимірювання глибини, висоти, швидкості, довжини шляху та ін.; арифметичний рахунок).

7. **Знання об'єктів природи** (тваринний світ; домашні і дикі тварини, птахи, риби; назви; знання будови, поведінки, якості, обхідних для господарського використання; назви залежно від ознак); рослинний світ (знання дерев, трав, ягід, грибів та ін., використання їх властивостей).

8. **Традиційна медицина** (анатомія і фізіологія людини; хвороби та їх профілактика, ознаки; прийоми лікування; лікарські трави, «живі препарати» (п'явки, бджоли, речовини неорганічного походження, хірургічне втручання, інструменти); психотерапія; акушерство і гінекологія; догляд за новонародженими; народна гігієна; ветеринарія).

Отже, ці рекомендації є основою для укладання тематичних питальників, за допомогою яких студенти-практикант безпосередньо займаються збиранням польового етнографічного матеріалу.

Контрольні питання до теми:

1. Що таке «*етнокультурні феномени*», чим вони цікаві в контексті етнокультурологічних досліджень?
2. Що таке «*польова етнографія*»?
3. Яке джерело інформації під час польових етнографічних досліджень є основним для фахівців?
4. Які методи проведення етнографічних польових досліджень є найпоширенішими?

5. Що являє собою метод спостереження в контексті етнографічних польових досліджень?
6. Що являє собою метод опитування в контексті етнографічних польових досліджень? Чому опитування людей поважного віку дає можливість заглибитися в історію більш як на 100 років?
7. На які типи поділяються анкети, використовувані під час польових етнокультурологічних досліджень?
8. Що являють собою тематичні анкети?
9. Як правильно формулювати запитання для особистої бесіди дослідника з респондентом?
10. Яких конкретних рекомендацій слід дотримуватися під час фіксування інформації у щоденнику або польовому зошиті?
11. Яких конкретних рекомендацій слід дотримуватися під час фотографування архітектурних пам'яток (житла, господарчих будівель, архітектурно-конструктивних елементів будівель)?
12. Яких конкретних рекомендацій слід дотримуватися під час фотографування елементів і декору народного одягу, побутових предметів, знарядь праці, орнаментики декоративних тканин?
13. Яких конкретних рекомендацій слід дотримуватися під час фотофіксації обрядів, ігор, танців?
14. Яка інформація фіксується під час реєстрації зібраних артефактів у спеціальному журналі (польовому описі)?
15. Що являє собою структурний план існування традиційно-побутової культури?
16. Що являє собою генетичний план існування традиційно-побутової культури?
17. Які компоненти традиційно-побутової культури є найбільш цікавими в контексті етнокультурологічних досліджень?
18. Яка саме інформація про землеробство, тваринництво, полювання, рибальство, збиральництво, промисли, ремесла, засоби пересування перебуває в полі зору науковців під час етнокультурологічних досліджень господарського побуту етнічної спільноти?
19. Які об'єкти матеріальної культури етносу є найбільш показовими в контексті етнокультурологічних досліджень? Які є конкретні рекомендації щодо вивчення цих об'єктів?
20. На дослідження яких об'єктів орієнтована програма збирання матеріалу про духовну культуру етносу?

Тестові завдання до теми:

1. Термін «польова етнографія» вживається для позначення...
2. Для фахівця під час польових етнографічних досліджень основним джерелом інформації є...
3. Найпоширенішими методами проведення етнографічних польових досліджень є:...

4. Метод спостереження дозволяє зібрати інформацію про...
5. Метод опитування дає можливість...
6. Опитування населення передбачає використання...
7. Етнографи в своїй практичній діяльності часто використовують ... анкети, присвячені одній темі.
8. Один із різновидів опитування – *інтерв'ю* – передбачає...
9. Результати особистих спостережень і опитування населення фіксуються в...
10. Відомості, занотовані в польовому описі, стануть основою для складання...експоната.
11. Сучасні дослідження традиційно-побутової культури передбачають необхідність врахування двох планів її існування: ...
12. Житловий комплекс, домогосподарство або садиба – це...
13. Під час фотографування житла, господарчих будівель обирають точку...
14. Під час фотофіксації обрядів, ігор, танців основна увага приділяється...
15. Різновиди одягу: верхній плечовий, нижній плечовий, поясний, натільний, головні убори, взуття, рукавиці, прикраси, додаткові елементи – виділені за (якою ознакою?) ...
16. Одяг поділяється на: чоловічий, жіночий, для грудних дітей, для хлопчиків, для дівчаток, для юнаків, для дівчат, для людей похилого віку за (якою ознакою?) ...
17. Одяг поділяється на: виробничий, повсякденний, святковий, військовий, ритуальний (обрядовий) і сакральний за (якою ознакою?) ...
18. Феномени етнокulturи – це...
19. Явища матеріальної й духовної культури розглядаються в етнокulturології як втілення...
20. Основні відомості про інформаторів, які необхідно зафіксувати під час етнографічних польових досліджень: ...

4. 2. СХЕМИ АНАЛІЗУ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ФЕНОМЕНІВ

Феномени етнокультури – це виготовлені людиною речі (костюм, посуд, іграшки, знаряддя праці), житло, а також народжені нею думки, винайдені й використовувані народом форми й способи діяльності, зокрема – обряди, традиції, які розкривають **специфіку буття етносу**, зумовлюють його **неповторність, винятковість** порівняно з іншими етнічними спільнотами.

Явища матеріальної й духовної культури розглядаються в етнокультурології як втілення своєрідного світогляду того чи іншого етносу, як носії його історичної пам'яті, індикатори естетичних вподобань і особливостей психічного складу етнічної спільноти.

Здійснюючи польове етнографічне дослідження, необхідно забезпечити **максимум достовірної інформації** про кожен етнокультурний феномен, що дасть змогу ввести зафіксовані факти до наукового обігу, всебічно й вичерпно проаналізувати унікальні етнокультурні явища.

Схема 1. Архітектурна споруда як етнокультурне явище

1. Паспортизація:

- назва;
- місце розташування споруди (населений пункт, область, історико-етнографічний регіон);
- призначення споруди (сакральна чи світська, житлова чи господарська); як споруда використовується зараз; якщо житлова – хто проживає;
- час спорудження (можливо, рік освячення);
- ким збудована (по можливості);
- з якого матеріалу зроблена споруда та її конструктивні елементи (стіни, дах, вікна тощо).

2. Зовнішній вигляд, організація зовнішнього простору:

- фотографічне зображення (декілька найінформативніших ракурсів);
- особливості взаємодії з зовнішнім простором (домінує над середовищем / гармонійно вписується в ландшафт / «губиться» у просторі; відкритість / закритість для зовнішнього оточення (орієнтація вікон, дверей, фасаду; наявність огорожі); пропорційні співвідношення (між висотою даху та стін, висотою й довжиною тощо);
- кольорове вирішення, особливості декору;
- особливості взаємодії з іншими архітектурними спорудами (самостійна чи входить до архітектурного ансамблю); як композиційно поєднується з іншими спорудами: з іншими будинками на вулиці (будинки утворюють чітку лінію / розташовані хаотично), з іншими спорудами на подвір'ї тощо); на якій відстані

знаходиться від інших споруд, від доріг, як це пояснюється призначенням споруд, світоглядними особливостями людей.

3. Організація внутрішнього простору, інтер'єр:

- планування внутрішнього простору: кількість і призначення внутрішніх приміщень, особливості їх сполучення, пропорційне співвідношення простору приміщень, їх орієнтація за сторонами світу, наявність вікон (їх кількість, розмір, форма);
- фотографічні зображення внутрішніх приміщень з елементами інтер'єру;
- предмети інтер'єру: фотографічні зображення, як називаються предмети (фіксуються літературні й, за наявності, діалектні варіанти назви); для чого призначені предмети, як пов'язані з життям і діяльністю людини; як розташовуються в приміщенні, як пов'язані з просторовою організацією споруди і як співвідносяться між собою в просторі; з якого матеріалу зроблені; бажано – вік пам'ятки, стилістичні особливості.
- наявність печі, її розмір, форма, оздоблення, розташування в просторі; спосіб опалення (піч топиться по-чорному чи якимось інакше);
- елементи оздоблення інтер'єру;

4*. Народні знання, пов'язані з архітектурою (по можливості):

- чи відомо інформатору, хто будував цей будинок, церкву;
- хто раніше тут проживав (кому раніше належала споруда);
- чи заходив сам колись у цю хату, комору, що там бачив, відчував;
- чи будував (спостерігав) сам, чи керується спогадами, чийми саме;
- чи може інформатор розповісти якусь цікаву історію про цю споруду;
- чи в родині інформатора є люди, що вміють щось будувати, чи можна з ними поспілкуватися;
- чи подобається інформатору ця споруда, чим саме;
- як будували в давнину, які існували традиції, рекомендації;
- як вибирали місце для споруди;
- що робили в давнину, щоб у хаті добре й щасливо жилося;
- як старші покоління святкували завершення будівництва, входуни;
- як захищали житло від пожежі, злодіїв тощо;
- чи відомі якісь історії, легенди про цю архітектурну споруду.

**Ця інформація може мати суб'єктивний характер, і потребує уточнення, але важлива для вивчення світогляду, традицій і ментальних особливостей спільноти, дозволить виявити нові аспекти дослідження.*

5. Основні відомості про інформаторів (прізвище, ім'я, по батькові, професія, вік, населений пункт – місце проживання).

6. Дата фіксування інформації.

7. Співвідношення зафіксованої інформації (п. 1-4) з даними попередніх етнографічних розвідок, що наводяться в наукових працях (для

об'єктивності висновків і забезпечення можливості відстеження динаміки етнокультурних явищ).

Схема 2. Одяг як етнокультурне явище

1. Паспортизація:

- назва (може включати й призначення одягу);
- фотографічне зображення;
- співвідношення з історико-етнографічним регіоном, місцевістю;
- час створення;
- теперішнє місце перебування;
- кому належить (якщо відомо)

Наприклад:

- а) *Жіноча безрукавка-лейбик, Волинь (кінець XIX – початок XX століття); Волинський краєзнавчий музей, м. Луцьк;*
б) *Весільне дівоче вбрання Гуцульщини (с. Космач Косівського району Івано-Франківської області, початок XX століття); власність Остапчук Марії Іванівни (1940 р.н.).*

2. Призначення одягу (якщо не вказано в п.1):

- повсякденний / святковий (можливе уточнення, з якими саме подіями пов'язаний) / весільний;
- диференціація за статтю, віком: чоловічий (парубочий) / жіночий (дівочий) / дитячий;
- диференціація за сезонами: зимовий / літній;
- диференціація за соціальним статусом: селянський, міщанський, козацький; бідних верств населення / заможних верств населення.

3. Вид одягу за розташуванням на тілі людини:

- натільний (наприклад: сорочка);
- нагрудний (наприклад: кептар, керсетка);
- стегновий = поясний (наприклад: спідниця, шаровари).

4. Вид одягу за способом носіння:

- верхній (наприклад: жупан, кожух);
- нижній (наприклад: сорочка).

5. Спосіб виготовлення:

- нешитий / шитий;
- особливості крою (звернути увагу на регіональну специфіку);
- технології виготовлення (звернути увагу на регіональну специфіку);
- матеріали (звернути увагу на регіональну специфіку);
- оздоблення, декоративні прийоми (бажано – семантика й регіональні особливості);
- особливості орнаменталізації (бажано – семантика орнаменту й регіональні особливості);
- кольорова гама (бажано – семантика кольорів, регіональні особливості).

6.* Якщо розглядається костюм, комплекс одягу (наприклад, сорочка, спідниця й пояс), то це зазначається у паспортизації (див. пункт 1-б), а далі необхідно детально описати кожен елемент окремо за наведеною схемою.

7*. Народні знання, пов'язані з одягом (по можливості):

- чим саме подобається одяг, наскільки він зручний;
- як правильно вдягатися (чи можна це продемонструвати);
- з чим носити цей одяг;
- кому не можна носити такий одяг і чому;
- як носили цей одяг у давнину;
- які естетичні вимоги до одягу (що вважається «красивим», «личить людині»);
- як зберігали одяг у давнину;
- як довго могли носити;
- чи могли дарувати одяг, передавати у спадок;
- чи відомі якісь легенди, історії, пов'язані з одягом;
- можливо, власні спогади («бабуся подарувала мені на весілля...»).

*Ця інформація може мати суб'єктивний характер, і потребує уточнення, але важлива для вивчення світогляду, традицій і ментальних особливостей спільноти, дозволить виявити нові аспекти дослідження.

8. Відомості про сучасний стан аналізованого етнокulturного явища в даному регіоні:

- роль і значення в житті сучасної людини, особливості використання на сучасному етапі (збережені традиції, трансформовані традиції, втрачені традиції);
- рівень збереження технологій, традицій виготовлення одягу в регіоні;
- наявність місцевих народних майстрів, вишивальниць тощо, які підтримують і зберігають ці традиції (прізвище, ім'я, по батькові, професія, вік);

9. Основні відомості про інформаторів (прізвище, ім'я, по батькові, професія, вік, населений пункт – місце проживання).

10. Дата фіксування інформації.

11. Співвідношення зафіксованої інформації (п. 1-5) з даними попередніх етнографічних розвідок, що наводяться в наукових працях (для об'єктивності висновків і забезпечення можливості відстеження динаміки етнокulturних явищ).

Схема 3. Кухня як етнокulturне явище

1. Паспортизація:

- назва страви (з урахуванням діалектних особливостей регіону);
- регіон, населений пункт, де зафіксована страву;
- хто приготував;

- фотографічне зображення;
- опис зовнішнього вигляду (*колір, структура тощо*);
- запах;
- смакові властивості (*бажано – власні враження*);

2. Призначення страви:

- повсякденна;
- обрядова.

3. Традиції, пов'язані з приготуванням:

- хто готує (будь-хто, жінка / чоловік; незаміжня дівчина; мати тощо);
- чи є якісь табу, обмеження (*наприклад, весільний коровай в Україні печуть виключно жінки, щасливі в шлюбі*);
- для кого готується страву (*для гостей, для породілля, всієї родині тощо*);
- коли готується страву (тільки у зв'язку з певним (яким саме?) календарним чи родинним святом; у певний час доби; у певну пору року / будь-коли).

4. Правила приготування:

- необхідні продукти;
- способи й послідовність їх обробки;
- пропорційне співвідношення інгредієнтів;
- послідовність дій;
- можливість заміни компонентів чи зміни пропорцій;
- супровідні обрядові дії, словесні формули;
- час, необхідний для приготування;
- особливості оформлення страви.

5. Традиції пов'язані зі споживанням:

- коли й за яких обставин споживають страву;
- наявність часових обмежень;
- хто споживає;
- кому й за яких обставин не дозволяється споживати страву;
- як подають страву (посуд, словесні формули тощо);
- з якими іншими продуктами, стравами споживають;
- якими обрядовими діями супроводжується споживання страви (послідовність споживання, словесні формули тощо);

6. Народні знання, пов'язані зі стравою (по можливості):

- звідки походить назва і що вона означає;
- звідки походить традиція приготування;
- з якого часу готується страву, хто вперше приготував і навіщо;
- чи відомі якісь легенди, казки, пов'язані зі стравою;
- чим корисна страву;
- чому людям подобається ця страву;
- чи змінилися зараз традиції приготування, рецепти.

**Ця інформація може мати суб'єктивний характер, і потребує уточнення, але важлива для вивчення традицій, світогляду й ментальних особливостей спільноти, дозволить виявити нові аспекти дослідження.*

7. Відомості про сучасний стан аналізованого етнокультурного явища в даному регіоні:

- роль і значення страви в житті сучасної людини;
- рівень збереження традицій споживання;
- особливості приготування (збережені технології й традиції, трансформовані традиції, втрачені традиції);
- наявність місцевих господинь, які підтримують і зберігають ці традиції (прізвище, ім'я, по батькові, професія, вік);

8. Основні відомості про інформаторів (прізвище, ім'я, по батькові, професія, вік, населений пункт – місце проживання).

9. Дата фіксування інформації.

10. Співвідношення зафіксованої інформації (п. 1-6) з даними попередніх етнографічних розвідок, що наводяться в наукових працях (для об'єктивності висновків і забезпечення можливості відстеження динаміки етнокультурних явищ).

4. 3. ІНДИВІДУАЛЬНІ ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1

Довести або спростувати тезу: «Ця архітектурна пам'ятка належить до гуцульського історико-етнографічного субрегіону»

Завдання 2

Довести або спростувати тезу: «Це – типовий зразок лемківської традиційної архітектури»

Завдання 3

Довести або спростувати тезу: «Це – типовий зразок народної архітектури Поділля»

--	--

Завдання 4

Довести або спростувати тезу: «Це – типовий зразок народної архітектури Полісся»

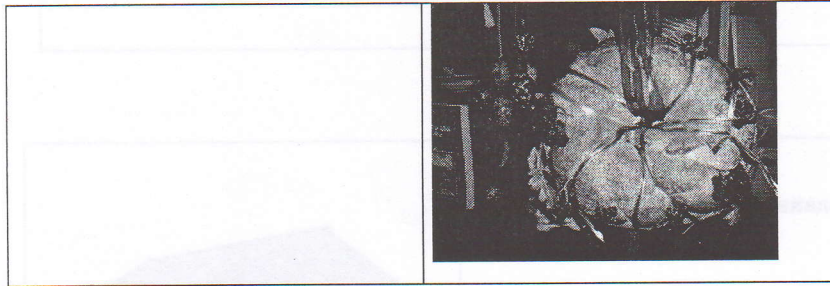
Завдання 5

Довести або спростувати тезу: «Це – типовий зразок народної архітектури Слобожанщини»

Завдання 6

Ідентифікуйте етнокультурне явище. Розкрийте його ритуально-міфологічну семантику

<p>Завдання 7</p> <p>Ідентифікуйте етнокультурне явище. Розкрийте його ритуально-міфологічну семантику</p>	
---	--

ЗРАЗОК ВІДПОВІДІ

Довести або спростувати тезу: «Це – типовий зразок народної архітектури Полісся»

Традиційна архітектура кожного народу є самобутнім етнокультурним явищем, яке своєрідно втілює особливості менталітету, світоглядні уявлення, ціннісні орієнтири й естетичні вподобання своїх творців. Перед нами – зразок українського традиційного житла, а саме – хата з села Бехи Коростенського

району Житомирської області (XIX століття), яка є експонатом Національного музею народної архітектури та побуту України (Пирогово).

Українське традиційне житло характеризується як універсальними (загальноетнічними ознаками), так і регіональною специфікою. Саме в такому контексті слід розглядати запропонований зразок народної архітектури. «Хата» – загальнопоширена на території України назва житлової споруди. У світоглядному плані хата для українців завжди уособлювала цілий всесвіт, а також була символом родинного затишку, достатку, хазяйновитості, свідчила про соціальний статус господарів, їхню працьовитість, дбайливість, охайність. Усе це знайшло відображення в численних фольклорних і літературних творах. «Зроби хату з лободи, а в чужую не веди», – звертається героїня народної пісні до парубка, який хоче з нею одружитися.

Дослідники української архітектури (зокрема – Архип Данилюк, Тамара Косміна, Валентина Борисенко) зазначають, що українським хатам загалом притаманні яскрава зональна виразність, гармонійність форм. Відчувається потяг народних майстрів до симетрії, до певних ритмів і пропорцій, Фасад української хати завжди видовжений. Візуально хата тяжіє до горизонталі. Враження низької стіни підсилюється виносом даху, який прикриває її верхню частину, захищаючи від дощу чи снігу. Усі ці універсальні ознаки ми простежуємо на прикладі аналізованої архітектурної пам'ятки. Зовні ця споруда, як і інші зразки української традиційної архітектури, гармонійно вписується в природне оточення. Внутрішній простір хати організований за універсальною моделлю триподільного українського житла: «хата – сіни – хата». Поріг високий – для збереження тепла.

Щодо регіональної етнокультурної специфіки, важливо зазначити, що традиційна українська архітектура кожного регіону відображає особливості клімату (навколишнє середовище завжди впливає на форму житла та його деталі), наявність різноманітних будівельних матеріалів, фінансово-економічні можливості забудовників та рівень розвитку будівельних технологій. Перед нами, дійсно, типовий зразок народної архітектури Полісся, адже являє собою споруду зрубного типу, що характерно саме для лісової зони (для інших територій, де немає достатньої кількості деревини, були поширені споруди каркасного типу). Стіни цієї хати зроблено з кругляків дерева. Зруб хати відкритий. Його вінці підкреслюють чітку структуру стін. Дах також дерев'яний – вкритий дошками (драницею), тоді як в інших регіонах, зокрема на Середній Наддніпрянщині, Слобожанщині хати вкривали переважно солом'яною). Якщо ж порівнювати цю хату з дерев'яною архітектурою регіону Карпат (бойківською, гуцульською), то одразу впадають в око пропорційні співвідношення: дахи бойківських хат більш високі й стрімкі; гуцульські хати нерідко мають дахи, які нависають на фасад так низько, що майже торкаються землі, захищаючи стіну від холодних вітрів.

Саме традиційна поліська хата, порівняно з іншими регіонами, зберегла найархаїчніші риси (що сягають ще часів Київської Русі), зокрема – давні

способи перекриття, своєрідні способи освітлення. Освітлювалося поліське житло за допомогою спеціального пристрою: «світача» або «посвіту» (витяжної труби у вигляді конуса з широким краєм донизу, зробленого переважно з лози, обмазаного глиною, внизу якого вставляли обруч, а також підвішували залізні решітки, на якій горіли скіпки). Посвітом поліщуки користувалися практично до XX століття (згадки про це знаходимо в етнографічних працях Архипа Данилюка, Василя Скуратівського та ін.). Такий посвіт є і в цій хаті.

Отже, є всі підстави стверджувати, що аналізована пам'ятка є типовим зразком української традиційної архітектури Полісся.

Додаток Б. «Етнічний склад населення України»

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Артюх Л.Ф. Народне харчування українців та росіян північно-східних районів України. К.: Наукова думка, 1982. 112 с.
2. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія (історико-етнографічне дослідження). К.: Наукова думка, 1977. 153 с.
3. Бондаренко Г. Українська етнокультура в контексті глобалізаційних викликів. К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2014. 226 с.
4. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. К.: Наукова думка, 1988. 192 с.
5. Борисенко В.К. Нова весільна обрядовість у сучасному селі: на матеріалах південно-східних районів України. К.: Наукова думка, 1979. 134 с.
6. Борисенко В. К. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття. Київ, 2016. 256 с.
7. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. М.: Наука, 1973. 283с.
8. Гудченко З. С. Музеї народної архітектури України. К.: Будівельник, 1981. 120 с.
9. Етнографія українців: навч. посібн. / за ред. проф. С. А. Макаручука; вид. 3-є, перероб. і доп. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 711 с.
10. Наулко В.І. Культура і побут населення України: Навч. посібник для вузів. 2-ге вид., доп. та перероб. К.: Либідь, 1994. 284с.
11. Пенькова О. Б. Традиції, свята і обрядовість населення Східної України в 1960-ті – середині 1980-х рр.: державна політика й повсякденне життя. Донецьк: ДонНУ, 2006. 266с.
12. Пономарьов А.П. Українська етнографія: Курс лекцій для студентів вузів. К.: Либідь, 1994. 317 с.
13. Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. К. : Молодь, 1993. 408 с.
14. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність : монографія. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 352 с.
15. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України: Становлення і розвиток. К. : Наук. думка, 1989. 301 с.
16. Україна й українство в етнокультурних процесах: збірник наукових праць. К.: НДІУ, 2017. 156 с.
17. Українська етнологія: навч. посіб. / за ред. В. Борисенко. К. : Либідь, 2007. 400 с.
18. Утвенко В. В. Етнологія : навч. посіб. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 244 с.

19. Шаповалова Н. П., Антонюк О. В. Методичні рекомендації з виробничої (етнокультурологічної) практики для студентів спеціальності 034 «Культурологія». Вінниця, 2019. 77 с.

Додаткова

1. Борисенко В. Трансформація весільного обряду протягом століття (на прикладі с. Івча Літинського району на Вінниччині). *Народна творчість та етнологія*. К., 2013. С. 15–26.
2. Вінниччина музейна: Довідник / Вінниц. обл. краєзн. музей; відп. за випуск Висоцька К. І. Вінниця, 2008. 96 с.
3. Етнотранснаціональна структура українського суспільства. Довідник / В. Б. Євтух [та ін.]; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, ф-т соціології та психології. К. : Наук. Думка, 2004. 342 с.
4. Косаківський В. А. З історії етнологічного дослідження Поділля. *Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження*. Вінниця, 2005. 147 с.
5. Пилипак М. А. Українське весілля Східного Поділля середини ХХ – початку ХХІ століття: монографія. К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України; Уфа : Уфимська філія МДГУ ім М. О. Шолохова, 2015. 210 с.
6. Поділля: Історико-етнографічне дослідження / Артох Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. К. : Доля, 1994. 504 с.
7. Пономар Л. Народний одяг Правобережного Полісся середини ХІХ – середини ХХ ст. Історико-етнографічний атлас. Словник. К.: ТОВ «Бизнесполиграф», видавець ГО «Центр дослідження та відродження Волині». 2015. 268 с.
8. Українська культура ХХ – ХХІ ст. : соціоантропологічний аспект: зб. наук. праць / [наук. ред. М. Гримич] Київ : Дуліби, 2015. 236 с.
9. Умебеясі М. Порівняльний аналіз елементів календарної обрядовості українців та японців. *Українознавство*. 2012. № 4. С. 105 – 109.
10. Черленяк Іванна. Атрибутика та обрядодії весільного циклу на Закарпатті: семантика, семіотика та символіка. *Народознавчі зошити*. 2017. №2. С. 380–390.

Інформаційні ресурси

1. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського : офіц. сайт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.etnolog.org.ua>.

2. Народна творчість та етнологія : журн. Ін-ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського : офіц. сайт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nte.etnolog.org.ua>.

Етнокультурологія: етнокультурний простір України

Методичні рекомендації для здобувачів
вищої освіти спеціальності 034
«Культурологія» освітньої програми
«Культурологія», СО бакалавр

Підписано до друку 16.01.2022.

Формат 60x90/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура PetersburgC. Умовних друкованих аркушів 4,65.
Наклад 10 прим. Зам. № 584.

Видавець ФОП Кушнір Ю.В.

Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців серія ДК №5909 від 18.09.2017 р.
docuprint.co.ua, тел. 067 390 20 88

Віддруковано з оригіналу макету замовника
в ЦОП «Документ Принт»
м. Вінниця, вул. Академька Янглея, 4, оф. 104, 21000.
docuprint.co.ua